



ההיסטוריון נחום בוגנר על השיבה של ילדים שחיו בזהות שאולה אל חיק עמם לאחר סיום המלחמה

השיבה לזהות היהודית

הוצאת הילדים מידי מציליהם הנוצרים היתה רק השלב הראשון בתהליך הארוך לקראת שיקומם. הקשיים שהתעוררו, לאחר שהופרדו מהסביבה הנוצרית שבה התערו, רמזו לקשיים שהיו עתידיים להתגלות בדרך השיבה שלהם אל זהותם היהודית, שספק אם מישהו מהמעורבים בדבר נתן את דעתו עליהם לפני שנתקל בהם. אם היו שחשבו שמשוועבר הילד מן המשפחה הנוצרית או מן המנזר לידי משפחתו או לבית הילדים היהודי, הושלמה המלאכה, נכונה להם אכזבה. כולם ראו בילדים אלה נכס לאומי שמן הראוי לעשות ככל האפשר כדי להשיבו לכור מחצבתו. השאלה כיצד עושים זאת צצה ועלתה רק בשעת קליטתם, כשהתברר שברוב המקרים הילדים לא רצו כלל לשוב להוויה היהודית ולזהות היהודית. הורים, קרובי משפחה ומחנכים שקלטו וטיפלו בילדים אלה, נתקלו פתאום בסבך של בעיות פסיכולוגיות וחינוכיות שאיש לא חשב עליהן קודם לכן. רק בשעת קליטתם התברר כי אחרי כל חוויות המלחמה, מאז נותקו מהוריהם, ובטרם יצליחו לחזור נפשית לכור מחצבתם ולהתערות בסביבתם החדשה, עדיין צפוי להם תהליך מכאיב ומייגע.

משך הזמן מאז נותקו ילדים אלה ממשפחותיהם ומהסביבה היהודית שבה גדלו, ועד שהוחזרו אליהן, נע ברוב המקרים בין שלוש שנים לחמש שנים. אך כפי שהתברר, אלה היו שנים ארוכות וגורליות בחייהם שהטביעו בהם חותם עמוק שלא במהרה היה אפשר למחוק אותו. בתקופה זאת, נוסף על החוויות הקשות שחוו עם ניתוקם מהוריהם וממשפחתם שרובם נספו והשאירו אותם לחסדי זרים, הם חיו באווירה נוצרית ורכשו לעצמם מנהגים ומושגים חדשים. כל אלה נתנו בהם את אותותיהם והשפיעו בהמשך על יחסם כלפי היהדות ועל קשריהם עם עולם המבוגרים בכלל, ועם אלה שטיפלו בהם בפרט. שכן אם בתקופת שהותם אצל מציליהם בחברה הנוצרית הם הרגישו שהצליחו להגיע למעט יציבות ולשלווה מסוימת, הרי כשחזרו לחברה היהודית, עברה עליהם טלטלה חדשה שערערה את מעט הביטחון העצמי שרכשו לעצמם. פתאום הם הוחזרו לאותו עולם יהודי שבקושי הצליחו להיחלץ ממנו, ובגלל השתייכותם אליו סבלו כה רבות. והנה שוב מאלצים אותם להסתגל לתנאים חדשים שאינם מוכרים להם. החזרה אל החברה היהודית הפחידה אותם, חבלי קליטתם היו קשים, ולאדם שטיפל בהם, לא היתה נוסחת פלא כיצד להקל עליהם את התהליך הזה.

כדי להבין את מה שעבר על ילדים אלה בדרכם חזרה לחיק היהדות, יש לדעת תחילה מה הרגישו וחשבו כשהתברר להם עם השחרור כי הסכנה לחייהם חלפה וכי הם עתידיים לעמוד



לפני מפנה בחייהם, שטיבו לא היה ברור להם כלל. הקטנים שביניהם שלא ידעו לא על זהותם ולא על מצבם, היו בבחינת חומר ביד היוצר והמבוגרים יכלו לעצבם כרצונם. לא כן הגדולים יותר, שעם סיום המלחמה היו בני שמונה ויותר, וידעו על זהותם היהודית. אלה הבינו שמתרחשים סביבם שינויים, ואלה עוררו בלבם אי שקט וחרדות לקראת הבאות. שרה אבינון היתה בת תשע כשהמלחמה הסתיימה. לדבריה, השנה הראשונה אחרי השחרור עברה עליה באושר בבית מאמציה, ואיש לא הטריד את מנוחתה. אלא שבאחד הימים לקחה אותה אמה המאמצת לבית הוועד היהודי בקרקוב כדי להודיע על קיומה, לספר שהיא הצילה אותה מידי הגרמנים, ולרשום אותה בזהותה האמיתית. מה שראתה שרה וחוותה במעמד זה בבית הוועד היהודי, הביך אותה, טרד את מנוחתה ועורר בלבה חרדות חדשות.

ריח חריף של זיעת אדם מעורבת בהבל פיהם של עשרות אנשים מצטופפים הלם בנו כשנכנסנו למסדרון האפל... האנשים נעו במסדרון הארוך, מדי פעם נכנסו פנימה, יצאו החוצה ושוב פנימה, נתקלים זה בזה, הליכה חסרת פשר, כאילו אינם יודעים לאן הם רוצים להגיע. מדי פעם נפתחה ונסגרה בטריקה אחת הדלתות, מישהו יצא, מישהו נכנס, מישהו הציץ פנימה ומיד יצא משם מבולבל, לא מבין, מיואש. אנשים ישבו שם על ספסלים לאורך הקירות בין דלת נעולה לדלת נעולה אחרת, ספק ערים ספק מנמנמים, מחכים לא ברור למה... נדמה לי שרובם היו זקנים, ואולי רק נראו זקנים. מאורעות המלחמה מזקינים. ידעתי שגם אני ודאי נראיתי כך לפני שנה וחצי, כשילויה לקחה אותי מבית היתומים. וכמה אני שונה עכשיו, אבל גם עכשיו כולם אומרים שאני נראית "הרבה יותר גדולה מבת תשע". האם אני שייכת לאנשים האלה גם עכשיו? האם אני רוצה להיות שייכת אליהם? העליבות זעקה מבגדיהם, מפניהם, מדיבורם הלא מובן ששמעתי בו בעיקר את סימני השאלה. רובם דיברו בידיש, והדיבור הזה הזכיר לי משהו שלא רציתי לזכור. למה אנחנו כאן בכלל? מה לנו ולאנשים האלה? יוליה נראתה כל כך שונה מהם בזקיפות קומתה, בשערה הבלונדי העשוי, בפניה המאופרים, בהליכתה הנמרצת.¹

המפגש הבלתי צפוי והבלתי אמצעי עם הניצולים והצורך להתוודות לפני הפקידה שמעברו האחר של השולחן, שהשם אירנה יבלונסקה שהציגה בו את עצמה, הוא שם בדוי וכי שמה האמיתי הוא שרה ורשוויאק, העדות שאחר כך נגבתה ממנה על הקורות את משפחתה במלחמה – כל אלה עוררו בלבה אי שקט וחששות מפני מה שעלול לקרות. השאלות שהטרידו אז את שרה הקטנה היו: מה תעשה אם יופיע פתאום מישהו מבני משפחתה וירצה לקחת אותה? איך תוכל לבחור בינו ובין מיטיביה?

¹ אבינון, אל רפסודות, עמ' 105-107.



בדרך כלל ילדים שהוריהם מסרו אותם למשפחות נוצריות או למנזרים כדי שיסתתרו שם, ציפו בדריכות שיבואו ההורים וייקחו אותם. אך רק מקצתם היו בני מזל וזכו לכך. אבל, כפי שהתברר, גם בקרב בני מזל אלה החזרה לחיק המשפחה לא היתה תהליך נטול זעזועים, והיה קשה לאחות את הקרעים שנפערו בין הילדים ובין הוריהם בתקופת המלחמה. הרוב נשאר יתומים, ואם לא שרד אחד ההורים או מישהו מהמשפחה הקרובה שיבוא לקחת אותם, לא נשאר להם למי לצפות. לכן העדיפו שיניחו להם וישאירו אותם במקומם, ובלבד שלא יגזלו מהם את הרגשת הביטחון ואת מעט שלוות הנפש שרכשו אצל מציליהם. מלחמת ההישרדות שהילדים הללו התנסו בה, היתה כה קשה שהם העדיפו להדחיק אותה ולמחוק את עברם, ובלבד שלא להתנסות בעוד זעזועים ולא לחזור אל החברה היהודית שמקרבה באו. מניסיונם האישי ומהמסרים האנטישמיים שקלטו בקרב מציליהם ומסביבתם הנוצרית, למדו שכל האסונות התרגשו עליהם בגלל מוצאם היהודי, והסיקו שמוטב להם להתרחק מיהודים ולהתכחש למוצאם ככל האפשר.

סבה, סבתה ודודיה של שרה שרדו. הם היו פליטים בברית-המועצות. כשחזרו לפולין אחרי המלחמה ועלו על עקבותיה של שרה, גמרו אומר להוציאה מידי מאמציה הנוצרים. אחד הדודים שעדיין היה חייל, הוציא אותה מידיהם והכניס אותה לבית הילדים הדתי בזבז'ה. ושוב היא מצאה את עצמה בבית יתומים מלא ילדים מתרוצצים, אלא שהפעם לא היו בו נזירות, אלא מטפלות ומטפלים שדיברו יידיש. שוב גזזו את צמותיה הקטנות שאך הספיקו לצמוח. "עכשיו נחפוף לך את הראש. בשיער קצר יהיה יותר קל לשמור שלא יהיו לך כינים", אמרה לה אחת המטפלות.² לא עברו ימים רבים, ומיד כשהזדמן לה, היא ברחה מבית הילדים וחזרה אל מאמציה, נחושה בדעתה להתנצר ולהתנתק לעד מעברה היהודי.³ קרובי משפחתה לא ויתרו ונאבקו ארבע שנים, ואף פנו שוב ושוב לבית המשפט, כדי לזכות באפוטרופסות עליה ולהחזיר אותה לחיק משפחתם.⁴ בסופו של דבר החזירו אותה אליהם בכוח, הביאו אותה לבית סבה והעלו אותה ארצה.⁵ אלה היו שנים טראומטיות לילדה מתבגרת שערערו את מעט הביטחון שרכשה בבית מאמציה הנוצרים, והעלו בלבה ספקות עמוקים אשר לזהותה ולעתידיה.

שאלתי את עצמי: מי אני באמת? מי עלי להיות? שרה? אירנה? מרישיה? מה חשוב יותר – הזהות שנולדתי אתה, או מה שאני מרגישה עכשיו? ומי הם הורי האמיתיים – אלה שילדו אותי ואינם, או אלה שבביתם אני חיה עכשיו, שמטפלים בי, דואגים לי, מלמדים אותי? למי

² שם, עמ' 110-113.

³ שם, עמ' 114-117, 127-131.

⁴ שם, עמ' 117-119.

⁵ שם, עמ' 181-193.

אני שייכת? ושמה אינני שייכת לאיש? השאלות התרוצצו בתוכי, ואני דחקתי בהן להיעלם. למה לי להתלבט, הרי אני כאן, אין לי עולם אחר.⁶

פולה המרספלד ניצלה אצל משפחה פולנייה בוורשה, בנפרד מאמה שאף היא ניצלה בצד הארי בקרקוב. כשהסתיימה המלחמה היתה בת אחת עשרה וידעה היטב על זהותה היהודית. היא גדלה בבית שדיברו בו יידיש, והסבים שלה שהיתה קשורה אליהם, היו יהודים חרדים. מאז ילדותה נחשפה בבית הוריה למושגים ציוניים, ואביה היה מראה לה תמונות נוף מארץ ישראל ומקריא לה שירים עבריים. לפולה היתה חזות יהודית ותודעה יהודית ברורה. למרות ההרפתקאות הרבות שעברו עליה במלחמה, לא היו לה חוויות קשות במיוחד מחייה בצד הארי בקרב הפולנים.⁷ אמנם בבית מציליה נהגה כילדה נוצרייה, אך היא לא הוטבלה לנצרות ונמנעה מללכת לכנסייה מחשש שמא יזהו אותה שהיא יהודייה, בגלל המראה שלה. אף-על-פי-כן הנצרות כבשה את לבה, ולאחר המלחמה התעוררה אצלה בעיה של זהות, והיא לא רצתה לחזור ליהדות. בעדותה אמרה:

מאוירת הבית [של המצילים] קלטתי את הרוח הנוצרית, את הקתוליות. הפכתי לממינה נלהבת... התפללתי לבדי ליד המיטה. לא הצטלתי בפומבי. בתחילה פניתי בתפילות לאלוהים. אלוהים זה ישו. הרביתי לבקש שאבא יישאר בחיים. אבל הרגשתי שהוא ימות. זה מצא חן בעיני האפוטרופוסים שלי שאני מתנצרת. זה קסם להם להרגיש שהצליחו לנצר נפש יהודייה. כשדובר בי לאחר סיום המלחמה אמרו: אם לא יבואו לקחת אותך, אל תדאגי תהיי תמיד שלנו.⁸

אחרי השחרור הגיעה אליה אמה כדי לקחתה אליה, אך פולה לא שמחה לקראתה. "לא רגילה כבר לאימא... מפריע לי שאימא איננה נוצרייה כמוני. אני מנסה לשכנע אותה להתנצר. בתוך מסע השכנוע, שלא כמנהגי, אני כורעת ברך במופגן ליד המיטה, מצטלבת בפניה... אני בשלי והיא בשלה, ורושמת אותי לבית ספר יהודי שנפתח". הרגשת החופש חדרה אליה בהדרגה, והציפייה המשותפת עם האם לאבא שאינו חוזר, קירבה ביניהן. רק מאוחר יותר, כשהתוודעה לניצולי מחנות המוות החוזרים והתבשרה על מות אביה, הלכו ופחתו תפילותיה לישו ובהדרגה ניתקה ממנהגיה הנוצריים.⁹

⁶ שם, עמ' 128.

⁷ צביקה דרור (עורך), דפי עדות: 96 חברים מקיבוץ לוחמי הגטאות מספרים, כרך ג', תל אביב תשמ"ד, עמ' 1001-1006.

⁸ שם, עמ' 1023-1024.

⁹ שם, עמ' 1031-1032.



גם לעליזה פנסקי שניצלה במנזר, שיחק המזל, ולאחר השחרור הגיעה אמה שניצלה בנפרד בצד הארי, כדי לקחתה אתה מהמנזר. כשיצאו אל מחוץ לשערי המנזר, שאלה אותה אמה, "אלינקה (השם שלה מן הבית) האם את שמחה שכבר נהיה תמיד יחד?" והילדה השיבה לה, "כן אימא, אבל תקראי לי קרישיה (שמה הנוצרי)", ושאלה אותה, אם תוכל להתפלל בבית. האם הביטה בה בעצב וענתה רק, "כן, עוד נדבר על כך". תשובתה הטרידה אותה, מכיוון שידעה שהיא יהודייה, וכי יהודים אינם מתפללים בכנסייה. כמו פולה, גם עליזה ציפתה בדומייה לאבא שיחזור, ומצאה ניחומים בתפילותיה. שעות כרעה בבית על ברכיה בתפילה. איש במשפחה לא העיר לה על כך, אך ללכת לכנסייה לא העזה לבקש. אמה שבאה מבית מסורתי, הבליגה על התנהגותה הנוצרית, אך עליזה הבחינה שזהו מעין שקט שלפני הסערה. אף-על-פי שהאם אהבה אותה, הרגישה עליזה שהתקופה שבה חיו בנפרד, יצרה ביניהן חיץ. כשנשארו לבדן בבית לא הרבו לדבר ביניהן. אחרי ציפיה ממושכת חדרה לעליזה אט אט ההכרה שאבא כבר לא יחזור. פעם הרהיבה עוז ושאלה את אמה, האם הרגו אותו בגלל שהיה יהודי. האם הניעה את ראשה בחיוב ודמעות בעיניה. עוד באותו יום הלכה עליזה לבדה להתפלל בכנסייה, אך לדבריה, כבר לא הרגישה את הרגשת הרווחה אחרי התפילה כפי שהיה כשהתפללה במנזר. אט אט הלכה ונגמלה מתפילותיה הנוצריות. תרמו לכך בני משפחתה שבסובלנותם התעלמו מהתנהגותה הנוצרית והניחו לזמן לעשות את שלו. לימים הסבירה כי להט אמונתה הנוצרית פג כשנדע לה על מות אביה, שלמענו התפללה.¹⁰

לקראת סוף המלחמה העבירה האפוטרופסית הפולנייה של נינה דרוקר את בת חסותה למנזר. כשנסתיימה המלחמה, הבינה שקרה משהו, אך מאחר שכבר היתה בכתה ו', לא מסרה לעצמה דין וחשבון מה משמעות הדבר מבחינתה. הנזירה שטיפלה בה וידעה שהיא יהודייה, היא שהכריחה אותה להתמודד עם המציאות החדשה וניסתה לשכנע אותה לחזור לעמה ולזהותה היהודית, אך נינה סירבה. בעדותה הסבירה שהנצרות והזהות הפולנית שרכשה היו הביטחון שלה, שהיהודים לא עוררו בה זיכרונות טובים, וכי היה לה טוב אצל הנוצרים. מאחר שהוריה נספו, החזירו אותה מהמנזר לאפוטרופסית הפולנייה שלה. זאת החלה לחפש אחר קרובי משפחתה כדי להעבירה לידיהם. כך הגיע אליה ישעיהו דרוקר שהצליח לפתות אותה לבוא עמו לבית הילדים בזבז'ה. לדבריה לא רצתה ללכת עמו, כי לא רצתה לוותר על אמונתה הנוצרית. בתמימותה הילדותית עלה במוחה רעיון מיסיונרי ללכת עם דרוקר אל היהודים כדי להעבירם לדת הנוצרית. נינה היתה מהילדות שהסתגלו מהר למדי לתנאים החדשים בבית הילדים היהודי, אך בכל זאת התקשתה להיפרד מאמונתה הנוצרית שהיתה, כך התברר, ספוגה באנטישמיות. אמנם חדלה ללכת לכנסייה, אך בתוך תוכה בזה לכל מה שסימל בעיניה את היהדות, והרגישה דחייה כלפיה עוד שנים אחר כך. בעדות שמסרה כעבור יותר מעשרים שנה אמרה:

¹⁰ עדות עליזה פנסקי-חיות, אי"ש, 3/3410-0.



אני חושבת שגורם דוחה ביהדות הוא חיצוניות האנשים... היו שם יהודים לא יפים... היה שם שמש אחד, יכול להיות שהוא היה בשבילי סמל דוחה של היהדות. בדת הנוצרית, בלי לקבוע אם זה חיובי או שלילי, יש קסם אמנותי בכל הפולחנים. הציור, המוזיקה, התפילות, הכול אסתטי וערוך יפה, וזה מרשים. ופתאום יהודים בבית הכנסת צועקים, אין הרמוניה בתפילות שלהם. זה היה ניגוד גס ודוחה. אם זה לא היה מצטייר ככה בעיני, ייתכן שהדברים היו מתגלגלים אחרת. אבל הדת היהודית שראיתי בבית הכנסת ובשמש הזו, היו בעיני, כנראה, סמל של המכוער שביהדות.¹¹

לבד מרתיעתם מהיהודים ומכל מה שסימל בעיניהם את היהדות, סבלו לפחות מקצת הילדים האלה מטראומה של נטישה. ילד שהוריו או קרוביו מסרו אותו, כדי שיסתתר אצל משפחה נוצרית, ואחר נותק הקשר עמם, הרגיש שהם נטשו אותו, גם אם הבין שזה נעשה כדי להצילו. יתרה מזאת, מקצתם אכן הגיעו לידי מציליהם אחרי שננטשו בנסיבות קשות. בלבם של ילדים אלה השתמרה טינה כלפי בני משפחתם שנטשו אותם. לכן אין להתפלא שאחרי שנוצרים רחמנים אספו אותם אל ביתם שהיה לביתם, ולאחר שהתרגלו לסביבה החדשה, הם סירבו לחזור לקרוביהם שבאו לקחת אותם לאחר המלחמה, גם אם הציעו להם פיתויים שונים.

רנה מויל היתה כבת שבע או שמונה כשהגיעה לבית מציליה, משפחה קתולית אדוקה וענייה שאצלה נשארה עד תום המלחמה. האפוטרופוסים שלה אהבו אותה ופינקו אותה כאילו היתה בתם הקטנה, אף שלדבריה לא היתה ילדה קלה. עד שהגיעה אליהם, עברו עליה תלאות רבות, ובכללן התנסות בחוויות נטישה. אביה שילח אותה ממחבואו עם אחיה שהיה רק בארבע שנים מבוגר ממנה, כדי שיחפשו לעצמם מקלט אצל מכרים נוצרים. תיאור נדודיהם של שני הילדים המחפשים בחורף הקר אחר מקום מקלט, הוא תיאור מסע הישרדות נורא. בדרך ניסה אחיה להיפטר ממנה כי היתה עליו למעמסה, והיא מעולם לא סלחה לו על כך. כשהגיעה לבסוף לבית מציליה והסתגלה אליהם, ייחלה שכל בני משפחתה ייהרגו ושלא יישאר מהם פליט וזכר, כדי שתוכל סוף סוף להתחיל בחיים חדשים בזהותה הנוצרית החדשה, זהות שהאפוטרופוסים העניקו לה כשהטבילו אותה לנצרות. אחרי המלחמה נודע לה שאחיה ניצל בנפרד בתור רועה בכפר. התגלו גם קרובי משפחה שבעזרתו של דרוקר הוציאו אותה מידי מציליה שלא מרצונה. רנה לא הרגישה כל קרבה לא לקרוביה ולא לאחיה, ושנאה אותם על שהוציאו אותה מידי המשפחה הנוצרית שהיטיבה עמה. הקרובים התקשו להתמודד עמה, ולא היו מוכנים לאלצה להישאר אצלם, ולפני שעזבו את פולין, החזירו אותה למשפחה שהצילה אותה. בינתיים חזר מרוסיה דודה, אחי אביה,

¹¹ עדות נועה ליבס, מת"ב, 13(68).



ובעזרתו של דרוקר הוציא אותה בשנית מידי האפוטרופוסים הנוצרים שלה והעביר אותה לבית הילדים בזבז'ה. קליטתה בבית הילדים לא היתה קלה, והיא אף ניסתה לברוח ממנו. זמן רב, עד שהגיעה לצרפת, נחשבה רנה לאחת הילדות הבעייתיות בבית הילדים. כעבור שנים, כשכבר בעצמה היתה אם לילדים, ניסתה להסביר את פשר התנהגותה האנטישמית הבוטה בילדותה ואמרה:

לא רציתי להיות יהודייה. היהודים הם עם מלוכלך ונחות, ואני סבלתי די משום שהייתי יהודייה. התנצרתי, ולא הייתי מוכנה לחזור לעם הזה... אם העולם בנוי שיהודים צריכים לסבול, ויש לי אפשרות לא להיות יהודייה, למה לחזור ליהדות. ואולי השפיעו על ילדה כמוני גם הסיפורים שהיהודים הם מנצלים וספקולנטים שאוהבים כסף, רמאים המוצצים את דמם של הנוצרים.¹²

הדבקות בנצרות והרתיעה מיהודים היו המכשול הבולט שהקשה על תהליך שיבתם של הילדים המנוצרים אל החברה היהודית. לכך התווספה בעיית היתמות והשלכותיה. כאמור, רבים מילדים אלה התייתמו מאב ואם, ואם נמצאו להם קרובי משפחה שדאגו להוציאם מידי מציליהם, התעוררו בלבם ציפיות שיאספו אותם אליהם, יעניקו להם בית וימלאו את מקומם של הוריהם שנספו. ברוב המקרים לא כך היה, ואכזבתם היתה קשה. מדובר בקרובי משפחה בדרגות קרבה שונות - דודים ולעתים אף אחים ואחיות בוגרים - שמצאו אותם והוציאו אותם מידי מציליהם או דאגו שאנשי הקואורדינציה ודרוקר יעשו למענם את המלאכה, ואחרי פגישה קצרה עמם העדיפו למסור אותם בהזדמנות הראשונה לאחד ממוסדות הילדים, מניחים ששם כבר ידאגו לקיומם ולעתידם. רבים מילדים אלה חוו מפח נפש בעקבות התנהגות זאת שערערה לגמרי את אמונתם במבוגרים והקשתה על קליטתם בחברה החדשה.

יש לציין שעל פי רוב קרובים אלה עצמם היו פליטים חסרי כול או חיילים משוחררים שחיפשו את דרכם בחיים וניסו לשקם את עצמם. מרביתם ביקשו להגר מפולין ולהקים משפחה חדשה תחת זאת שאבדה, ולא היו להם לא הסבלנות ולא היכולת הכלכלית להעניק לקרוב משפחתם הקטן בית חם, כפי שציפה מהם. אך לא היה בכך כדי לשנות את הרגשתו של הילד כלפיהם, שבגלל גילו הצעיר לא הבין את מצבם ולא ירד לעומקם של הדברים, הרגיש לא-רצוי ופיתח כלפיהם יחס עוין ומתנכר.

חנה מורדקוביץ' ניצלה בכפר אצל משפחת איכרים שקיבלה אותה מידי הוריה והסתירה אותה תמורת תשלום. אחרי המלחמה גילו אותה קרובי משפחה רחוקים, אך הם אף לא טרחו לאסוף אותה אליהם לזמן מה ומסרו את הטיפול בה לידי הקואורדינציה. שליחי

¹² עדות רבקה ישראלי, מת"ב, 17(68).



הקואורדינציה הוציאו אותה מבית מציליה לאחר שפיתו אותה בהבטחה שכשתבוא אתם ללודז', תפגוש שם את אביה. התוצאה היתה שהמחנכים שלה נאלצו לעמול הרבה כדי לרכוש את אמונה, שכן כשהוכנסה לבית הילדים, והוברר לה ששיקרו לה, ואביה אינו עוד בחיים, היא מיררה בבכי. נוסף על אכזבתה זאת, קרוביה שדאגו להוציאה מבית האיכרים ולהעבירה לבית הילדים, אף לא באו לבקר אותה שם. הקשר ביניהם נותק, וחנה שמרה להם טינה על כך. לימים התוודתה ששנים רבות שנאה אותם על שניתקו עמה את הקשר, וסירבה לדבר אתם גם לאחר שבגרה.¹³ תגובתה של חנה על מפח הנפש שגרמו לה קרוביה, שהתנכרו לה בשעותיה הקשות, לאחר שהתוודעה ליתמותה, אינה חריגה.

את יוסף שליבה שאף הוא התייתם משני הוריו, הוציאו הקרובים מהמנזר ותקופת מה הוא חי אצלם. אבל בשל מצבם הכלכלי הקשה ושאר בעיותיהם הרבות לא היתה להם לא הסבלנות ולא היכולת לגדל אותו, ולכן מסרו אותו לבית הילדים של הוועד היהודי המרכזי. לאחר מכן העבירו אותו לקיבוץ ילדים כדי שיעלו אותו ארצה. בארץ, כך חשבו, עתידו מובטח ויהיה לו טוב מאשר בפולין. הם עצמם נשאר בפולין, וגורלם לא שפר עליהם. למרות כוונותיהם הטובות, יוסף מעולם לא סלח להם על שמסרו אותו לבית היתומים, ולא אימצו אותו לבנם. בעדות שמסר כעבור חצי יובל שנים, והוא כבר אב לילדים משלו, אמר:

מה שהם עשו לי לא היה נכון. לדעתי, הם היו צריכים לקחת אותי תחת חסותם לאחר שהוציאו אותי מהמנזר, לתת לי הרגשת בית, כמו לבן שלהם. אבל הם חשבו אחרת, וייתכן שלא יכלו לעמוד בזה. אני לא יכולתי לסלוח להם על כך. הם היו המשפחה הכי קרובה שהיתה לי באותה תקופה. זה היה האח של אמי... היו סיבות כלכליות והיו סיבות אישיות, וגם מצבם הכלכלי היה קשה. אני ציפיתי שדודי ייקח אותי אליו וייתן לי חום של בית שחסר לי כל הזמן... כשהייתי בא אליהם, היתה לי הרגשה לא טובה. ניצלתי יחידי מכל המשפחה שלי, ויכלו לעזור לי בדברים גדולים וקטנים, ולא עשו זאת. זה נשאר בזיכרוני וזה כואב לי עד היום, ואני לא יכול לשכוח את זה.¹⁴

מרים פרלברג שניצלה אצל פולנים שהסתירו אותה תמורת תשלום, התייתמה גם היא מאב ואם. אחרי המלחמה התגלגלה לבית יתומים פולני, ושם גילתה אותה קרובת משפחה רחוקה והעבירה אותה לבית ילדים יהודי. לפני צאתה את פולין הבטיחה לה שתעשה הכול כדי להביא אותה אל ביתה במקום החדש, אך לא קיימה את הבטחתה. בינתיים נודע למרים במפתיע שדודה, אחי אמה, החי בבליגיה מתעניין בה ואף שלח במיוחד אדם להביאה אליו. מלאת שמחה וצפיות הגיעה מרים אל בית דודה בבריסל. סוף סוף משפחה קרובה באמת!

¹³ עדות חנה האוזלר, מת"ב, 59(68).
¹⁴ עדות יוסף שליבה, מת"ב, 48(68).



סוף סוף בית, חשבה. כשהגיעה לבית דודה רצתה שיתעניינו במה שעבר עליה. תחת זאת חקרו אותה מדוע לא חזרה ליהדות מיד לאחר השחרור, ומדוע הוסיפה להתחזות לפולנייה. כשתיארה את קבלת הפנים שזכתה לה בבית דודה, שכה השתוקקה אליו, כתבה באכזבה: "כיצד היה עלי להסביר את הדבר? כיצד להגיד שבשבילי להיות יהודייה פירושו להיות חשופה תמיד ללעג, לבוז, להערות אנטישמיות? שלהיות יהודי פירושו סבל, רדיפות ומוות?" והנה אחרי שהתנסתה בכל זה, נאלצה לשמוע את הערותיה הפוגעות של דודתה שהתנהגותה ה"פולנית" לא מצאה חן בעיניה. ואם לא די בכך, הרי כעבור זמן קצר הודיעו לה הדודים שהם מוסרים אותה לבית ילדים יהודי, והיא שוב היתה ליתומה אומללה.¹⁵

היתומים שניצלו בפולין, והיתומים שחזרו מברית-המועצות עם הרפטריאציה, נקלטו ברשת מוסדות הילדים השונים שהוקמו לאחר המלחמה ברחבי פולין - אם בבתי הילדים של הוועד היהודי המרכזי, אם בקיבוצי הילדים של תנועות הנוער הציוניות ואם בבתי הילדים של הקואורדינציה ושל ועד הקהילות הדתיות. לכן הלכה למעשה משימת שיקומם והשבתם של רוב הילדים המנוצרים ליהדות הוטלה על המחנכים שפעלו במוסדות אלה. מרבית הילדים שנקלטו במערכת החינוכית הזאת עשו בהמשך את דרכם לארץ בדרכי "הבריחה" וההעפלה ונקלטו בה באמצעות עליית הנוער.

להוציא את בתי הילדים של הקואורדינציה ואת בית הילדים הדתי בזבז'ה שבהם רוכזו בעיקר ילדים שהוצאו מהמשפחות הנוצריות,¹⁶ הרכב הילדים בשאר מוסדות הילדים לא היה הומוגני. כל ילד ועברו המיוחד. היו ביניהם שניצלו במקומות שונים בצד הארי בזהות נוצרית שאולה, והיו שניצלו במחבואים וביערות. למן תחילת 1946 נוספו אליהם ילדים רבים שהגיעו ממעמקי ברית-המועצות עם הרפטריאציה. רוב הילדים שנקלטו במוסדות אלה, היו בעלי תודעה יהודית ברורה וחסרי כל זיקה לנצרות. להפך. הנצרות היתה מזוהה אצלם עם העולם הנוכרי העוין שהפלה אותם לרעה, התנכל להם וגרם להם רק סבל. לכן היה צפוי שהילדים בעלי הרקע הנוצרי שנקלטו ביניהם והוסיפו להתנהג כנוצרים - ענדו צלבים, התפללו וביקרו בכנסייה - ייקלעו לעימותים אתם, וכך אכן קרה.

מבחינת האווירה, לכאורה היו בתי הילדים של הוועד היהודי המרכזי הכי נוחים לקליטת הילדים שבאו מרקע נוצרי, מכיוון שהשפה והתרבות ששלטה בהם היתה פולנית. המגמה החינוכית בבתי אלה היתה חילונית מתבוללת שחתרה לשלב את הילדים במהירות ובכל מחיר בחברה הפולנית שהורגלו אליה.¹⁷ אף-על-פי-כן המחנכים במוסדות אלה השגיחו בדבקותם של מקצת הילדים בנצרות, ולא מתוך שוויון נפש. אלא שהממונים עליהם הנחו אותם ש"לא צריך להחזיר אותם למוטב בחוזק יד" וכי הטיפול בבעיית אמונתם הנוצרית צריך

¹⁵ פרלברג-שמואל, הילדה הזאת יהודייה!, עמ' 70-71.

¹⁶ קוריסקי, "הקואורדינציה הציונית לגאולת הילדים בפולין", עמ' 260.

¹⁷ משה קול, שואה ותקומה, תל יצחק 1985, עמ' 97.



להיות אישי, באמצעות שיחות אישיות. אם הילד רוצה דווקא ללכת ביום ראשון לכנסייה או להתפלל בבוקר ובערב, אין להפריע לו. המחנכים, שרובם לא היו מנוסים ולא היו ערוכים לטפל בבעיות מסוג זה, הוזהרו לא לגנות ולא לבייש את הילדים האלה בפומבי.¹⁸ אולם, כאמור, לא המחנכים היו הבעיה, אלא הילדים בעלי התודעה היהודית שגילו חוסר סובלנות כלפי חבריהם המנוצרים.

לנה קיכלר שקלטה בבית הילדים שלה בזקופנה קבוצת נערות שניצלו בצד הארי ובמנזרים, מתארת את הסתגרותן המתנכרת משום שהנערים הגדולים היו מתנכלים להן ותולשים מצווארן את הצלבים. כשנתקלה בכך, יצאה להגנתן, נזפה בנערים על פגיעתם בבנות אלה והבהירה להם ש"צריך לתת להן חופש ולעזוב אותן לנפשן והדברים הללו יסתדרו לאט לאט מאליהם".¹⁹

לקיבוצי הילדים של תנועות הנוער הגיעו מעט ילדים שדבקו בנצרות, והם נקלטו בקרב רוב גדול של ילדים שהגיעו מברית-המועצות עם הרפטריאציה, או ילדים שעברו את המלחמה ביערות ובמחבואים, ולא נאלצו להתכחש ליהדותם. החינוך בקיבוצי הילדים היה ציוני ומנוגד לזה שבבתי הילדים של הוועד היהודי המרכזי. בקיבוצי הילדים חתרו לנתק את הילדים מהתרבות הפולנית ומהוויית הגלות ולהכניסם לקראת העלייה ארצה, באמצעות לימוד עברית ונושאים הנוגעים לארץ ישראל, ושילוב גורמי הווי ארצישראלי, כמו שירים עבריים וריקודים שהיו נהוגים בתנועות הנוער. כל עוד היו על אדמת פולין, נשאו קיבוצי הילדים הללו אופי ארעי למדי, והילדים לא נשלחו כלל ללימוד בבתי הספר הממלכתיים. הכול "ישבו על החבילות" ונערכו לקראת היציאה מפולין בדרך לארץ ישראל.²⁰ הילדים דיברו ביניהם בשפות שהורגלו בהן, יידיש פולנית ורוסית, אך השפה השלטת היתה יידיש שצרמה לילדים שבאו מרקע פולני מתבולל, אך הם נאלצו להסתגל במהירות לאווירה היהודית ששררה בקיבוצים אלה. מנת חלקם של אלה מהם שניסו להפגין את פולניותם הנוצרית, היתה לעג, חוסר סובלנות ואף התנכלויות מידי חבריהם ששנאו את הנצרות.²¹ מאחר שהיו מיעוט קטן בקרב רוב בעל תודעה יהודית גאה, הסתגלו לבסוף לאווירה היהודית החדשה ששררה סביבם, וכשעזבו את פולין, נטשו בהדרגה גם את מנהגיהם הנוצריים.²²

בתי הילדים של הקואורדינציה הוקמו, כאמור, לפי קו חינוכי דומה לזה של קיבוצי הילדים התנועתיים, אבל מאחר שנועדו לילדים קטנים, בני שלוש עשרה ומטה, ורבים מהם הגיעו לשם מרקע נוצרי שלא מרצונם, התעוררו סביבם בעיות חינוכיות סבוכות שאיש לא חזה אותן. ילדים אלה היו זקוקים לטיפול מיוחד שישקמם פיזית ויביאם לידי איזון נפשי, לפני

¹⁸ הוכברג-מריאנסקה (פלג), "טיפלתי בילדים ניצולים", עמ' 8-9.

¹⁹ קיכלר-זילברמן, מאה ילדים שלי, עמ' 204-202.

²⁰ על הקמת קיבוצי הילדים בפולין וההווי המיוחד בהם, ראה בספרה של נסיה אורלוביץ-רזניק, אמא, המותר כבר לבכות?, תל אביב 1964.

²¹ שם, עמ' 183-195.

²² פרנק, להישרד ולהעיד, עמ' 82.



שמחזירים להם את זהותם היהודית. היו ביניהם חולים כרוניים, ילדים הנגועים במחלות עור בעקבות הזנחה, שהיה צריך לרפא. היה צריך לשחררם מפחדי לילה ומפני הפחד מרדיפות, ולהקל עליהם את הניתוק מאפוטרופוסיהם הנוצרים שהתגעגעו אליהם והתקשו להיפרד מהם. רק אחר כך היה אפשר לטפל באדיקותם הנוצרית המופגנת.²³

לאחר שהתברר שתנועות הנוער אינן יכולות להקצות את האנשים הדרושים לטיפול בילדים אלה, נאלצה הקואורדינציה לוותר כבר בהתחלה על כמה מעקרונותיה המוצהרים ולגייס מחנכים בעלי רצון טוב מחוץ לשורות תנועות הנוער, ובהם גם אנשים חסרי הכשרה חינוכית פורמלית והשכלה עברית שהתנדבו ליטול על עצמם את המשימה הקשה הזאת והתמידו בה זמן רב. מעצבי השיטה החינוכית בבתי הקואורדינציה היו בעיקר המחנכים הראשונים שפעלו בדרך של ניסוי וטעייה. הידועים שבהם היו חסיה ביליצקי-בורנשטיין, מרדכי בהט (בינצ'וק), הלה לנמן, רוז'יה לנדאו, יעקב גיסיס, דוד שירמן ואחרים.²⁴

חסיה ביליצקי, ילידת גרודנו, שבמרס 1946 הקימה את אחד משני בתי הקואורדינציה הראשונים בלודז', היתה בוגרת גימנסיה וחניכת תנועת השומר הצעיר מנעוריה. בתקופת המלחמה היתה פעילה במחתרת עם חייקה גרוסמן בביאלסטוק, ועם תום המלחמה היתה בין משקמי תנועתה, סייעה להקים קיבוצי ילדים ועסקה בארגון "הבריה" כשהוטל עליה להקים את בית הילדים של הקואורדינציה, ראתה בכך אתגר והתנדבה למשימה, אף שלא היתה מחנכת במקצועה. לימים העידה על מניעה ליטול על עצמה את המשימה: "הרגשתי שאני הולכת לקראת משהו קשה, אבל אחראי וקרוב ללבי. הרגשתי צורך לעזור לילדים הקטנים... נשארתי לבד וחסרה לי משימה, וילדים היו תמיד קרובים ללבי. גם בגטו עבדתי עם קבוצת ילדים מהתנועה. חשבתי והרגשתי שאם אתמסר לילדים האלה, אהיה כאילו האימא שלהם, ואולי יחד נחזור לחיים".²⁵

ביליצקי התמידה בעבודתה כשנה וחצי. כמה חודשים אחרי שהקימה את בית הילדים, יצאה עם המחזור הראשון של ילדי הקואורדינציה הגדולים, קבוצת "גאולים", בדרכי "הבריה" אל מחנות העקורים שבגרמניה. משם יצאו, והיא בראשם, ארצה בהעפלה, עברו במחנות הגירוש שבקפריסין ולבסוף, באוגוסט 1947, הגיעו לקיבוץ גן שמואל. אחרי שעזבה את פולין, החליף אותה בתפקיד חבר תנועתה, מרדכי בהט.

למרדכי בהט, יליד נייסוויז' שברוסיה הלבנה, היה רקע תנועתי דומה לשל חסיה ביליצקי, אלא שלא כמותה, הוא עבר את המלחמה במעמקי ברית-המועצות, ושם הזדמן לו להשתלם במכון פדגוגי רוסי שהתפנה מלנינגרד הנצורה. בקיץ 1946 חזר לפולין עם הרפטריאציה והתגייס לפעילות בתנועתו, השומר הצעיר. כשנדע שיש לו הכשרה חינוכית, הציבו אותו

²³ נשמית, "הקואורדינציה לגאולת ילדים בפולין המשוחררת", עמ' 117, 121, 141.

²⁴ דוד שירמן, "ניהול בתי ילדים גאולים", בתוך שמואל בורנשטיין (עורך), פרקי עיון: גאולת ילדים יהודים מיד

הנוצרים בפולין אחרי השואה, בית לוחמי הגיטאות 1989, עמ' 39-46.

²⁵ עדות חסיה ביליצקי-בורנשטיין, מת"ב, 68(26).



לשמש מחנך של ילדי הקואורדינציה, והוא קיבל על עצמו את המשימה, בלי לדעת מה מצפה לו. לימים אמר, "הבעיות שהתעוררו בעבודה זאת היו בשבילי חדשות. אני הכרתי חינוך אחר, חינוך בתנועה, חינוך בבית ספר, וכאן זה לא היה דומה לא לזה ולא לזה. כשבאתי לקואורדינציה בלודז', הדפוסים כבר היו קיימים".²⁶ כמו בליצקי כך גם בהט התמיד בעבודתו עם ילדי הקואורדינציה זמן רב. בסוף 1946 יצא עם יעקב גייסיס בראש קבוצה של כשמונים ילדי הקואורדינציה מפולין לצרפת ושהה עמם כשנתיים. בהט טיפל בילדים הקטנים שבקבוצה וגייסיס בגדולים. בספטמבר 1948, בעיצומה של מלחמת העצמאות, הביאו אותם שניהם ארצה ומסרו אותם לטיפול של עליית הנוער.

המנהלת והמחנכת הראשית של בית הילדים השני של הקואורדינציה בלודז' שנועד בעיקר לילדים קטנים, היתה הלה לנמן. לנמן הקימה את הבית הזה והתמידה בעבודתה בו זמן רב. עזרו לידה המחנכות סוזנה שור וצילה קמינסקי. לשלושתן היה ניסיון חינוכי מעבודתן בבתי יתומים ברוסיה ובקיבוצי הילדים בפולין, אך העבודה עם ילדי הקואורדינציה היתה להן אתגר חינוכי השונה ממה שידעו עד אז. ברוך קפלינסקי, השליח היחיד מטעם עליית הנוער שהיה אז בפולין, ביקר תכופות בבתי הילדים של הקואורדינציה, עמד מקרוב על הבעיות החינוכיות המיוחדות שעמן התמודדו המחנכים, אך לא היה בידו לסייע להם. בדיווח לממונים עליו בארץ כתב: "שם קיימת פרובלמה קשה מאוד, של גאולים קתולים ואנטישמים. יש שם ילדים שפורצים החוצה וקוראים בקולי קולות, קתולים הצילו, היהודים רוצים להסיע אותנו לפלשתינה. לפתור את הפרובלמה הזו קשה. לשם כך נחוץ מחנך בה"א הידיעה".²⁷

נוסף על הטיפול הפיזי בילדים אלה, הבעיות שעמן התמודדו המחנכים, היו כיצד להתגבר על הרגשת הניכור שלהם ועל חוסר אמונם במבוגרים, וכיצד להחזיר להם את זהותם היהודית. כאמור, הובאו רבים מהם לבית הילדים בעל כורחם, בדרכי מרמה ובפיתויים שונים. ניסיונות בריחה של ילדים שביקשו לחזור אל האפוטרופוסים הנוצרים שלהם, היו תופעה נפוצה בבתי הקואורדינציה. לעתים הבריחה תואמה עם האפוטרופוסים, והיו אף מקרים שילדים ברחו אל מציליהם ושוב לא הצליחו לאתרם. ילדים שניצלו אצל משפחות נוצריות ונקשרו אליהן, ציפו מהן או מקרוביהם שהוציאו אותם מידיהן, שיבואו לבקר אותם בבית הילדים, ומשלא באו התגעגעו, הרגישו נבגדים והגיבו בהתפרצויות של בכי. הילדים שהובאו מהמנזרים היו בדרך כלל ממושמצים, אך זאת היתה משמעת מתוך כניעה שהתבטאה בהתנהגותם הפסיבית ובנטייתם להסתגר בינם ובין עצמם. ילדי המנזרים התקשו להתחבר עם ילדים שבאו מרקע אחר, והיו ביניהם שתחילה לא הבינו כלל מה הם עושים בין היהודים.²⁸

²⁶ עדות מרדכי בהט, מת"ב, 68(20)א.

²⁷ ב' קפלינסקי, דוח מביקור בבתי הילדים בפולין, 10 בפברואר 1947, אצ"מ, S75/1760.

²⁸ עדות חסיה בליצקי-בורנשטיין, מת"ב, 68(26).



הדבקות המופגנת של הילדים באמונתם הנוצרית ובפולחנה במקום החדש היתה במידה רבה גם ביטוי לאי השלמתם עם ניתוקם מהעולם שממנו באו ובו הרגישו בטוחים. לכן לא היא שעמדה בראש דאגתם של המחנכים שניסו להקל עליהם את חבלי קליטתם בסביבה החדשה. הבעיה העיקרית שקדמה לניסיון להחזירם לזהותם היהודית, היתה כיצד לרכוש את אמונם. מתארת את המצב חסיה ביליצקי:

ערב אחד נכנסתי לחדר הבנות, ואני רואה שכולן כורעות על הברכיים ומתפללות. זה היה מחזה מרגש. ביקשתי שילכו לישון והחלטתי לדבר אתן, אבל לא באותו ערב. לא למדתי פסיכולוגיה של ילדים, אבל היתה לי אינטואיציה. היו לי שני סוגי ילדים. כאלה שלא האמינו בשום דבר, לא באדם ולא באלוהים. היה קשה להחזיר להם את האמונה ואת האהבה. הם היו מיואשים. ואילו אל לב הילדים שהאמינו במשהו, מצאתי את הדרך. הבנתי שאם אשלוף מהם את מה שהם מאמינים בו, רק אשבור אותם ולא אבנה אותם".²⁹

מוסיף בסוגיה זאת מרדכי בהט: "מטרת היתה לזכות באמון הילדים. לא פעם עשיתי עמם הסכם ואמרתי, אני אומר תמיד את האמת, והילדים בחנו אותי לא פעם אחת. כך חשבתי להתקדם למטרה האמיתית של חינוכם החדש. היה להם משבר אמון כלפי האדם המבוגר אחרי שראו את הגרוע ביותר בחיים. בעיניי אמונה לא התווכחתי אתם לפני שרכשתי את אמונם. התאפקתי אף-על-פי שזה חרה לי".³⁰

בגלל בעיותיהם המורכבות של הילדים הללו, היה רצוי שהטיפול בהם יהיה אישי, טיפול הנותן את מרב תשומת הלב לכל ילד וילד ומנסה לפתור את בעיותיו המיוחדות. אלא שבנסיבות הקיימות, כשכל מחנך נאלץ לטפל לעתים בו זמנית בעשרות ילדים, טיפול שכזה לא היה מעשי. עם זאת במקרים קיצוניים, כשילדים מסוימים התקשו להיקלט בבית הילדים, נהגו להעביר אותם בשלב ראשון, לתקופת מה, למשפחות אומנות כדי שיזכו ליתר תשומת לב ולמעט חום משפחתי, בטרם יוכנסו לבית הילדים. אך אלה היו מקרים חריגים.³¹ בעיותיהם המיוחדות של הילדים לא נעלמו מעיני המחנכים שהבחינו ברגישויות שלהם, אך התקשו להשרות עליהם אווירה של ביטחון ויציבות, לא רק בגלל חוסר ניסיונם, אלא בגלל הקליטה הבלתי פוסקת של ילדים חדשים והמחסור במחנכים המעטים שפעלו במערכת הקואורדינציה, נדרשו למאמץ עילאי של התמסרות לילדים בתנאים בלתי אפשריים. את תנאי עבודת המחנכים בבתי הילדים של הקואורדינציה בתקופה הראשונה מתאר בהט שהיה אז רווק בתחילת שנות השלושים לחייו.

²⁹ ש.מ.

³⁰ עדות מרדכי בהט, מת"ב, 20(68)א.

³¹ שריד, בתוך שליחות לגולה, עמ' 90-91.

הלכתי לישון מאוחר אחרי יום עבודה מאומץ והרגשתי כאילו כל העולם מסתובב סביבי. לא הייתי בטוח, אם אוכל להמשיך. שעות העבודה היו בלתי-מוגבלות, והייתי צריך לוותר על חיי הפרטיים. היינו מדריכים מתנדבים ועבדנו בלא שכר. קיבלנו רק דמי כיס שהספיקו בקושי לבילוי, לפעמים. מגורים ואוכל קיבלנו במקום. אחד התנאים היה שצריך לגור באותו הבית.³²

בליצקי, שגם היא אז עדיין היתה רווקה, משלימה את דבריו: "משפחתנו גדלה, ובבוא ילד חדש, היתה ננעלת הדלת. מצב רוחם של הילדים ירד. נאלצתי למסור את כל עיתותי לילדים החדשים ולהזניח במידת מה את הקבוצה כולה. בקושי הייתי מפצחת אגוז קשה אחד, והנה הופיעו שניים במקומו."³³

לבד מבעיותיו המיוחדות של כל ילד וילד, היו ביניהם הבדלי גיל גדולים. רוב הילדים שבטיפול של בליצקי היו בני שבע עד שנים עשרה, אך היו ביניהם גם ילדים שהגיעו לגיל הגן. מאחר שהיתה מחנכת יחידה בקבוצה של עשרות ילדים, החליטה אינטואיטיבית לחלקם לקבוצות מעורבות של בני גילים שונים, כדי שהילדים הגדולים יטפלו בקטנים, כמו אחים ואחיות בתוך משפחה. כך יכלה להתפנות יותר לטיפול בילדים הבעייתיים במיוחד, שהיו זקוקים ליתר תשומת לב.³⁴ גם לאחר שבתי הילדים התמסדו, נשאר פער הגילים בין הילדים גדול, ולמרות זאת הושקעו מאמצים גדולים לענות על צורכיהם החינוכיים של כולם. שנה אחרי שהוקם בית הילדים של בליצקי, ואחרי ששישה מחזורים יצאו ממנו בדרך לארץ, היו בו עשרים וחמישה ילדים, מחציתם הגיעו לגיל בית הספר היסודי ומחציתם - לגיל הגן. מקצת הילדים הגדולים למדו בבית הספר העברי בעיר, ומקצתם קיבלו שיעורים פרטיים בתוך בית הילדים. ילדי הגן בילו בגן הילדים שהוקם למענם בתוך בית הילדים. הצוות שטיפל בקבוצה קטנה זאת מנה שבע בחורות, מהן ארבע עסקו בחינוך. רוז'יה לנדאו שהיתה מורה מנוסה, ניהלה את הבית והיתה המחנכת של הילדים הגדולים. בילדי הגן טיפלה ד"ר קלאודיה קורזנר, רופאה במקצועה, ולידה עזרו סימה בק וידוויגה דק. על אף הצפיפות ששררה בבית, שהיו בו בסך הכול שישה חדרים, ובהם ריהוט עלוב, עשו המחנכות ככל יכולתן כדי ליצור אינטגרציה בין הילדים ולהנעים עליהם את החיים בו.³⁵

גמילת הילדים מאמונתם הנוצרית וממנהגיה, היתה תהליך ממושך שהוחל בו אחרי שהילדים נקלטו והסתגלו למסגרת החדשה. לאור התפרצויותיהם האנטישמיות ברגעי משבר, היה ברור לכול שזהו נושא רגיש שהטיפול בו יצריך זמן וסובלנות. אך ספק אם מישהו אז העלה

³² עדות מרדכי בהט, מת"ב, 20(68)א.

³³ חסיה בליצקי-בורנשטיין, "בחזרה לחיק עמם", בתוך דרור לוי (עורך), ספר השומר הצעיר, כרך ב', 1961,

עמ' 322.

³⁴ עדות חסיה בליצקי-בורנשטיין, מת"ב, 26(68).

³⁵ ב' קפלינסקי, דוח מביקור בבית הקוארדינציה בלודז', 31 במרס 1947, אצ"מ, S75/1760.



על דעתנו כמה עמוק הטביע החינוך הנוצרי את חותמו בילדים אלה, ולכן ספק אם חשבו שיידרש זמן רב כל כך להיגמל ממנו. יש להדגיש שהקו החינוכי בקואורדינציה היה מלכתחילה סובלני, והמחנכים נזהרו מללכת בקרי עם הילדים בגלל אמונתם הנוצרית. לא נעשה כל ניסיון להוריד את הצלבים מצווארם שלא מרצונם, הניחו להם להתפלל בשקט, ולא לעגו להם. המחנכים טיפלו בנושא זה ברגישות והציגו לפני הילדים תכנים אלטרנטיביים לנצרות.³⁶ את אופייה של הפעילות החינוכית בבתי הילדים של הקואורדינציה מתאר בהט:

הקו החינוכי היה ציוני-חלוצי. הפעולות התנהלו בסגנון תנועות הנוער וכללו גם לימוד שירים עבריים, שיחות על הארץ, משחקי צופיות ומיפקדים. סדר היום כלל לימוד עברית, חוגים למלאכה, עבודות יד וריקודים ישראלים. השיחות הפוריות היו בערבים. שיחות בקבוצות קטנות, בהן סיפרו הילדים על מה שעבר עליהם בשואה. הם היו מאוד חשדנים בגלל ניסיון החיים הקשה שלהם. במאמץ לרכוש את אמונם השתדלנו לספר להם רק את האמת ונמנענו להבטיח להם דברים שנתקשה לקיימם. בקבלות שבת הקפדנו על הופעה בלבוש חגיגי, הדלקנו נרות, ארוחה חגיגית ושירי שבת.³⁷

בפועל התברר שהגישה הזאת היתה רציונלית מכדי שתניב במהירות את התוצאות המקוות, כפי שהוא עצמו הודה:

היה קשה מאוד להוציא מלבם ומראשם את מה שספגו בימי המלחמה נגד היהודים. רובם לא רצו להיות יהודים, והנה רוצים להוציאם בכוח לארץ כלשהי שאין להם שום קשר אליה. הם הופיעו עם צלבים והמשיכו להתפלל כל ערב על הברכיים. בתור אנשים לא-דתיים התקשינו להתמודד עם זה. הם נמשכו לטקסים הדתיים הנוצריים. הבעיה העיקרית של בית הקואורדינציה היתה לחנך ליהדות ולעלייה לארץ-ישראל. זאת היתה משימה קשה ולא פעם עמדנו מיואשים ולא ידענו איך להגיע למטרה זאת. העמדה שלנו היתה קשה למדי מכיוון שלא נתנו להם משהו דתי במקום ישו. זה נמשך שנה שנתיים ויותר.³⁸

כדי להשיב את הילדים לזהותם היהודית לא נרתעו המחנכים מלנבור בעברם. ברגעי משבר נהגו לשוחח עמם ביחידות, דובבו אותם לספר על הוריהם כדי לעורר את הזדהותם עמם, כדי שיהיו יהודים כמותם. אף שהחינוך בבתי הילדים של הקואורדינציה היה חילוני, הקפידו לחוג בהם את החגים היהודיים המסורתיים, עם דגש מיוחד על פסח וחנוכה, והילדים שותפו

³⁶ נשמית, "הקואורדינציה לגאולת ילדים בפולין המשוחררת", עמ' 139.
³⁷ מרדכי בהט, "ילדים גאולים בדרכם ארצה", בתוך שמואל בורנשטיין (עורך), פרקי עיון: גאולת ילדים יהודים מידי הנצרים בפולין אחרי השואה, בית לחמי הגטאות 1989, עמ' 96.
³⁸ עדות מרדכי בהט, מת"ב, 20(68)א.



בהכנת החגיגות. התוצאות לא תמיד היו חיוביות. במסיבות ליל החג, היה לעתים אור הנרות הדולקים מעורר תגובות רגשיות קשות בקרב הילדים. כך, למשל, בליל הסדר הראשון עדיין הופיעו ילדים ועל צווארם צלבים, וכשראו את המצות ואת היין על השולחנות הערוכים, היו מהם שפרצו בבכי ונרתעו מלגעת במצות, מפני שחשבו שמעורב בהם דם של נוצרים.³⁹ לעומת זאת חג החנוכה עורר אצל מקצתם לפחות זיכרונות נעימים מהבית. את אירוע חג החנוכה בבית הקואורדינציה מתאר בהט:

ההכנות החלו שבועיים לפני החג. המסיבה נערכה בנוכחות כל חברי הנהלת הקואורדינציה והמצילים שעבדו בשטח... לאחר טכס הדלקת הנרות הציגו הילדים מחזה על המכבים ונס החנוכה. לסיום רקדנו בצוותא, הילדים עם מציליהם וחברי ההנהלה. לאחר המסיבה באו אלי מספר ילדים והודו שאכן הערב נזכרו בחג זה בבית והודו ביהדותם.⁴⁰

בליצקי לא ניסתה להרוס את אמונתם הנוצרית של הילדים, אלא לבנות עליה אמונה אחרת. "מאחר שלא הייתי דתייה", אמרה, "לא יכולתי להביאם לאמונה באלוהים, אז העברתי אותם לאמונה בבני אדם טובים, ובמקום אמונה בישו להביא אותם בהדרגה לאמונה בארץ-ישראל ובעם היהודי".⁴¹ אבל כשעמדה לצאת עם חניכיה מפולין, נוכחה לדעת כמה עדיין לא היו בשלים לכך נפשית. ערב היציאה אספה אותם כדי לספר להם שהם עומדים לצאת לדרך וביקשה מהם לארוז את חפציהם. הילדים הגיבו בחריפות. היו שפרצו בבכי וביקשו שיחזירו אותם לפולנים שלהם. ילדי המנזרים ביקשו שיחזירו למנזר והתפללו בשקט. בעדותה תיארה את מה שעבר עליהם ערב היציאה:

הערב היה קשה. הילדים לא נרדמו במיטות לאחר כיבוי האורות. שמעתי בכי חנוק מהמיטות. ידעתי שבבוקר אעמוד בפני בעיה קשה בדרך לרכבת. איני יכולה לשכוח את הערב הזה, איך כל ילד ישב על מיטתו עם הצרור הקטן של המזכרות. לזה היתה תמונה של הגויה, לזה היתה שרשרת עם צלב, לשני מזכרת כלשהי שקיבל, מתנת פרידה ממישהו יקר לו. כל אחד ארז את המזכרות שלו. זה היה רגע של התרגשות בלתי-רגילה להיפרד מכל סמרטוט שהזכיר להם את הקשר, והפרידה מהגויים.⁴²

שרה נשמית שליוותה שיירה של ילדי הקואורדינציה אל הגבול בדרך לארץ, מתארת את פרידתה מאחת הנערות "האנטישמיות" שנקשרה אליה: "היא הוציאה מחזייתה תמונה של

³⁹ עדות לייבל קוריסקי, מת"ב, 15(68)א.

⁴⁰ בהט, "ילדים גאולים בדרכם ארצה", עמ' 96.

⁴¹ עדות חסיה בליצקי-בורנשטיין, מת"ב, 26(68).

⁴² שם.



האם הקדושה הגישה לי ואמרה: אנו נפרדות, אולם דעי לך אני אשר נוצרייה כי האם הקדושה הצילה את חיי. אבל את היית טובה אלי, לכן קבלי ממני את התמונה הזאת".⁴³

השיטה החינוכית שנקטו המחנכים כלפי הילדים המנוצרים בבית הילדים הדתי בזבז'ה דמתה ביסודה לזאת ששלטה בבתי הילדים של הקואורדינציה. וזאת למרות המחלוקת ששררה בין החוגים הדתיים ובין תנועות הנוער הציוניות החילוניות בעניין החינוך הדתי שיש להעניק לילדים הניצולים, מחלוקת שמנעה את הצטרפותה של תנועת המזרחי לקואורדינציה.⁴⁴ בפועל לא היה הבדל ניכר בין החינוך שהוענק לילדים שהיו בחסות ועד הקהילות הדתיות, ובין זה שהוענק לילדי הקואורדינציה החילונים. אמנם הרבנים בוועד הקהילות הדתיות דרשו לקיים בבית הילדים בזבז'ה אורח חיים דתי אורתודוקסי קפדני, אך בפועל שררה בו אווירה חופשית למדי. לא היתה בו הפרדה בין בנים ובין בנות, וגם לא הקפידו שהבנים ילכו בכיסוי ראש. מי שקבעה את הקו החינוכי בבית הילדים בזבז'ה היתה המנהלת והמחנכת נחמה גלר שלא היתה דתייה, אך הבינה שהמסגרת מחייבת להעניק לילדים בבית הזה חינוך מסורתי. מאחר שהיתה אשת חינוך, התנגדה לכפות על הילדים לקיים את כל המצוות, בפרט בגלל הרקע הנוצרי שממנו באו. גם דרוקר שהיתה לו השפעה על הנעשה בבית הזה, לא היה דתי במיוחד, אף שהיה רב צבאי, והוא סמך בכול על שיקול דעתה של נחמה גלר ותמך בגישתה החינוכית.⁴⁵ גם שאר אנשי הסגל בבית זה, ובהם המחנכים, לא היו על טהרת הדתיים. היו ביניהם דתיים, כמו המחנך דוד הובל, שהשתדל לקרב את הילדים למסורת היהודית, והיו אחרים שלא היו דתיים כלל.

החינוך בבית הילדים בזבז'ה היה ציוני-מסורתי והתבטא בעיקר בשמירת השבת. הבנים הלכו לבית הכנסת, ובלילות שבת הסבו הילדים עם המחנכים לסעודת השבת סביב שולחן מכוסה מפה לבנה, והמחנך דוד הובל קידש על היין, בלי להקפיד שהילדים יחבשו כיסוי ראש. המגמה החינוכית היתה לעורר בילדים את זכר בית ההורים באמצעות אורח חיים מסורתי, וכך להחזירם לשורשיהם. את חוויית הפגישה המחודשת עם המסורת היהודית מתאר דוד דניאלסקי שהתחנך במוסד זה:

באחד מלילות השבת נזכרתי בשבת בביתי. הבטתי בשתי השלהבות של הנרות וכאילו הופנטתי. ואני נחשבתי לילד הכי קשוח במוסד. לא בכיתי מעולם. אני זוכר שהדמעות עלו בעיני, קמתי מהשולחן והלכתי לחדר ופרצתי בבכי. אני חייב לציין לשבח של הובל שלא רץ אחרי ולא ניסה להרגיע אותי. בכיתי כשעתיים וקמתי כאילו אדם אחר. פרקתי עול סמוי כלשהו, ואחרי זה היה לי טוב על הנשמה.⁴⁶

⁴³ נשמית, "הקואורדינציה לגאולת ילדים בפולין המשוחררת", עמ' 140-141.

⁴⁴ עדות ישעיהו דרוקר, מת"ב, 28(68)א.

⁴⁵ עדות ישעיהו דרוקר, מת"ב, 28(68)א, ג.

⁴⁶ עדות דוד דניאל, מת"ב, 53(68).



בשבתות היו הילדים יושבים לאכול בצוותא עם המחנכים סביב שולחנות ערוכים שעליהם הוגשו מאכלים שהזכירו להם את הבית, לקראת החגים היו מלבישים את הילדים בגדים חדשים, וכך קירבו אותם אט אט ליהדות. דרוקר שהיה מבלה את השבתות ואת החגים בבית הילדים, היה מסב עם הילדים לשולחן ומספר להם סיפורים יהודיים וכך יצר עמם אווירה משפחתית.⁴⁷

עיקר הדגש היה על החינוך הציוני, ולא הדתי דווקא. הבית היה מקושט בדגלי הלאום, ונוסף על החגים המסורתיים ציינו בו את המועדים הציוניים, כמו ימי ההולדת של הרצל וביאליק שהיו מלווים בהופעות. כמו בבתי הילדים הציוניים-החילוניים, גם בבית הילדים הדתי בזבז'ה למדו הילדים עברית וידיעת הארץ. אבל הקנאות לארץ ישראל בבית הזה נפלה מזאת שהורגשה בבתי הילדים של הקואורדינציה, בגלל הקשר שלו עם החוגים החרדיים. כאמור, הרב שנפלד מאנגליה הוא שתמך בבית הילדים בזבז'ה, והממונים על הבית שיתפו עמו פעולה. כשהתאפשר להם להעביר באמצעותו ילדים למשפחות ולמוסדות דתיים באנגליה במקום לארץ ישראל, הם לא היססו לעשות זאת.⁴⁸

כמו בבתי הילדים של הקואורדינציה, כך גם בבית הילדים בזבז'ה, הילדים הורחקו מהנצרות בתהליך זהיר ואטי ובדרכי נועם. אחת החניכות "האנטישמיות" שדבקה בנצרות, מעידה שעד שיצאה את פולין סלדה למראה יהודים דתיים בעלי פאות הלבושים קפוטות. רק לאחר שהגיעה לצרפת, החלה להשתחרר אט אט ממושגיה האנטישמיים ומאמונתה הנוצרית.⁴⁹ שליח עליית הנוער קפלינסקי שביקר בבית הילדים בזבז'ה, התפעל מהישגיה החינוכיים של נחמה גלר וציוין בדוח שלו את הגישה המיוחדת שהיא נוקטת כדי להשיב את הילדים ליהדות. "היא סבורה שבלי ציונות אי אפשר להשיב את הילדים לחיק עמם. במקום האל הקתולי היא מוכרחה לתת לילדים אל אחר. האל האחר זוהי הציונות".⁵⁰

בדרך לארץ ישראל

באביב 1946 החלה הנהירה הגדולה של היהודים מפולין שהואצה אחרי הפוגרום בקילצה שאירע ב-4 ביולי. קיבוצי הילדים של תנועות הנוער, ובהם גם ילדי הקואורדינציה וילדי זבז'ה, היו ראשונים לצאת מבחינת סדר העדיפויות. בסוף מאי 1946 יצא לגרמניה המחזור הראשון של ילדי הקואורדינציה ושל ילדי כמה קיבוצי ילדים בדרכי "הבריחה".⁵¹ באוגוסט, ברכבת

⁴⁷ עדות נועה ליבס, מת"ב, 13(68).

⁴⁸ עדות ישעיהו דרוקר, מת"ב, 28(68)ב.

⁴⁹ עדות רבקה ישראלי, מת"ב, 17(68).

⁵⁰ ב' קפלינסקי, דוח מביקור בבתי הילדים בפולין, 10 בפברואר 1947, אצ"מ, S75/1760.

⁵¹ משלמק, יציאה מפולין (מכתב מפולין לגרמניה), 5 ביוני 1946, ארכיון השומר הצעיר, 2(30).2.



הילדים והנוער שארגן הרב הרצוג, יצא לצרפת מחזור ילדים מבית הילדים בזבז'ה.⁵² בספטמבר 1946 הגיע לפולין עקיבא לווינסקי, מראשי עליית הנוער באירופה, ובידו "תכנית האלפיים" שמטרתה להעביר מפולין לצרפת אלפיים ילדים באמצעות אשרות כניסה שממשלת צרפת העניקה לעליית הנוער. התכנית המקורית של עליית הנוער היתה להביא את הילדים לצרפת, שתשמש תחנת מעבר אחרונה לפני עלייתם לארץ. צרפת שימשה באותם ימים מרכז חשוב לפעילות ציונית באירופה ולעלייה הבלתי לגלית. ממנה הפליגו אוניות המעפילים הגדולות ועל סיפונן אלפי ילדים שנועדו להיקלט במסגרות השונות של עליית הנוער. כשהציג את התכנית לפני ראשי תנועות הנוער הציוניות בפולין אמר לווינסקי:

אנו רוצים שילדינו יגיעו לצרפת כלגליים מבחינה פסיכולוגית ופוליטית. צרפת היא ארץ החופש ונוכל להסתדר יפה... לכל תנועה ייקבע בית משלה. נקים בתי ספר עבריים, בתי מלאכה משותפים לכל התנועות. לשם הגשמת תכניתנו נחוצים לנו מורים, מדריכים ופרסונל. ייתכן שברשות התנועות אין כבר אלפיים ילדים. נשתדל להשפיע על ילדי הצ.ק. (הוועד היהודי המרכזי). הדבר אינו סובל דיחוי.⁵³

בגלל היציאה המבוהלת של היהודים מפולין בעקבות הפוגרום בקילצה, החליטו מנהיגי תנועות הנוער, בתיאום עם ארגון "הבריחה", לא לחכות עד שיוסדרו הסידורים הרשמיים הדרושים כדי להוציא את הילדים לצרפת כחוק, כפי שביקשה עליית הנוער, והעבירו את רוב הילדים שהיו בחסותם בדרכי "הבריחה" לגרמניה, ורק מקצתם, כאלף ומאתיים ילדים, הגיעו לצרפת בשנים 1946-1947.⁵⁴

רוב ילדי הקואורדינציה הגיעו למחנות העקורים בגרמניה, ולקראת סוף 1946, כשהחלו לרכז שם את הילדים בבתים מיוחדים במסגרת עליית הנוער, רוכזו רובם במחנה דורנשטדט (Dornstadt) ליד אולם שהיה אחד משנים עשר ריכוזי הילדים באזור הכיבוש האמריקני.⁵⁵ רק מקצתם, כשמונים ילדים, הגיעו לצרפת במסגרת "תכנית האלפיים" ורוכזו תחילה בטירה עתיקה "מוסינטן" בקרבת העיר לימוז' (Limoges) שבדרום צרפת.⁵⁶ לעומתם הופנו כמעט כל ילדי ז'בזזה לצרפת, ורובם נקלטו בשני בתי ילדים זמניים של הפועל המזרחי. האחד בשטרסבורג, בניהולו של מאיר וייסבלום, והשני בשירמק (Schirmeck) בניהולו של י'

⁵² גולדשלק, מסע הצלה, עמ' 80-81.

⁵³ פרוטוקול הישיבה עם עקיבא לווינסקי בלודז', 21 בספטמבר 1946, אצ"מ, S75/1760.

⁵⁴ על-פי דוח "הבריחה" מה-3 באפריל 1947 הוציא הארגון מפולין בתקופה שבין יולי 1945 ובין תחילת 1947 כ-7,000 ילדים. רובם הגיעו למחנות העקורים בגרמניה. ראה: כהן, עובדים כל גבול, עמ' 469, נספח י"א;

בנושא הוצאת הילדים מפולין, ראה גם: מטה פלנט, מפעל ילדי פולין, מרס/אפריל 1947, אצ"מ, S26/1317;

דוח קפלינסקי על פולין, דפים - אירופה, לשכת עליית הנוער, אפריל 1948, אצ"מ, 984/ע.

⁵⁵ מיכאל זלינגר, בעיות הילדים והנוער, 13 בנובמבר 1946, אצ"מ, S75/4655.

⁵⁶ עדות מרדכי בהט, מת"ב, 20(68)ב; בהט, "ילדים גאולים בדרכם ארצה", עמ' 97.

שפינגר - שניהם פעילי המזרחי שעסקו בפולין בהשבת ילדים ליהדות והגיעו עם הילדים משם.⁵⁷

רוב ילדי הקואורדינציה שהיו להם הורים, חזרו להוריהם משהגיעו אלה בעקבותיהם לגרמניה, ובבתי הילדים הזמניים נשארו בעיקר היתומים. מתוך כארבע מאות וחמישים ילדי הקואורדינציה שהגיעו למחנה דורנשטדט בסוף 1946, נשארו כעבור חצי שנה רק כשלוש מאות.⁵⁸

כל הילדים והנוער שהיו מאורגנים בתנועות נוער עברו בדרכם לארץ לפיקוחה של עליית הנוער ונועדו להיקלט בארץ בתנועות ההתיישבות על-פי ההשתייכות התנועתית שלהם. מבחינה זאת עוררו ילדי הקואורדינציה בעיה ארגונית למערכת הקליטה של עליית הנוער מיד כשיצאו את גבולות פולין, מכיוון שלא היו שייכים לשום תנועה. לעומת קיבוצי הילדים שהיו מזוהים תנועתית, היתה הקואורדינציה גוף לא "תקני", ומרוב תנועות שעמדו ליד עריסתה, נשארו ילדי הקואורדינציה שהיו בדרכם לארץ בלא "הורים תנועתיים". בתנאי הפוליטיזציה דאז, של "איש על מחנהו ואיש על דגלו", לא יכלו ילדי הקואורדינציה להישאר זמן רב בחלל ריק, בלא אפטרופסות תנועתיות. המאבק על נפש הילדים בין התנועות שהרכיבו את הקואורדינציה, החל מאחורי הקלעים כבר לקראת יציאתם מפולין. לנציגי התנועות בוועד המנהל של הקואורדינציה היה ברור שהילדים ילכו בעקבות מדריכיהם, לכן השתדלה כל תנועה שמדריכים מטעמה יתלוו לילדים היוצאים. לקראת יציאת הקבוצה הראשונה לגרמניה ניסו נציגי מפא"י והנוער הציוני שבהנהלת הקואורדינציה למנוע את חסיה ביליצקי מלצאת עם הילדים לדרך, כדי שלא תעביר אותם לתנועת השומר הצעיר. הנהגת השומר הצעיר שהקצתה את מיטב אנשיה להדרכה בבתי הקואורדינציה, סירבה לוותר והתעקשה שביליצקי שהקימה את בית הילדים הראשון של הקואורדינציה, היא שתעמוד בראש הקבוצה הראשונה היוצאת ארצה. לבסוף יצאו הילדים לדרך, ואל ביליצקי נוסף המדריך יונס גולר מטעם הנוער הציוני.⁵⁹ פרשה זאת חזרה על עצמה כעבור חצי שנה, כשהוחלט שמרדכי בהט ייצא לצרפת עם קבוצת הילדים שהיו חניכיו, וגם אליו צורף עוד מדריך, יעקב גיסיס מטעם נח"ם (נוער חלוצי מאוחד), תנועה שהיתה מסונפת למפא"י.⁶⁰

כדי להתגבר על האנומליה שיצרה הקואורדינציה במערכת עליית הנוער, נאלצו שליחיה בגרמניה להקים ועדת אד-הוק שחבריה היו נציגי התנועות החברות בקואורדינציה - דרור,

⁵⁷ קלמן בנימיני ללשכת עליית הנוער בירושלים, אב תש"ז, אצ"מ, S75/1903.

⁵⁸ מיכאל דשא, "מחנה הקואורדינציה בדורנשטדט", *יומן משלחת הסוכנות* 4, 8 באפריל 1947, את"ה, 32/114.

⁵⁹ עדות חסיה ביליצקי-בורנשטיין, מת"ב, 26(68); ראה גם: מיכאל דשא אל דוד אומנסקי, 24 באפריל 1947, אצ"מ, S75/1907.

⁶⁰ עדות מרדכי בהט, מת"ב, 20(68)ב.

נח"ם, השומר הצעיר והנוער הציוני – בתוספת שני שליחים מרכזיים מטעם עליית הנוער. הוועדה נועדה לטפל בבעיותיהם של ילדי הקואורדינציה בדרכם לארץ.⁶¹ את הילדים בדורנשטדט קלטו שלושה שליחים מטעם עליית הנוער - המשורר מיכאל דשא, המשוררת אנדה פינקרפלד-עמיר ורות אלון, רעייתו של יגאל אלון - שגילו הבנה רבה לבעיותיהם המיוחדות של ילדים אלה. הם גם אהדו את מסגרת הקואורדינציה הבין תנועתית, ולכן עשו ככל יכולתם כדי לשמר אותה, אף שהיו להם ספקות אשר לתכליתה של מסגרת זאת בעתיד, משום שהכירו את המציאות הארצישראלית ואת דרכי הקליטה בה. באפריל 1947, אחרי ששמונים הילדים הראשונים יצאו ארצה באניית המעפילים "תיאודור הרצל", כתב מיכאל דשא לדוד אומנסקי, מהפעילים המרכזיים של עליית הנוער בארץ:

הקואורדינציה, ודאי הגיעה שמעה לאוזניך, הרי זה מין הסכם מסחרי בין ארבע "פירמות", כלומר תנועות נוער, להחזיק את הילדים הגאולים (הקנויים) מפולין ביחד. אין הסכם זה כל כך ברור ומפורט. למשל: עד מתי ועד איזה מקום יוחזקו הילדים ביחד, רק עד בגרותם או גם ייצרו מפעלים משותפים? הרבה שאלות סתומות. כל עוד היו הילדים במחנה בגרמניה, לא היתה לשאלות אלה משמעות גדולה... מובן שמתחת לפני השטח כיוונו המדריכים מרצונם ואולי גם שלא ברצונם את החינוך לפי קו תנועתם... חלק גדול בקבוצות אלה כבר קבע את דרכו בארץ לקיבוצי "השומר הצעיר". והנה זכינו לרגע ושלחנו את הפלוגה הראשונה לארץ. פלוגה זו נמצאת כפי שאנו משערים בקפריסין... בראש הפלוגה עומדת חסיה בליצקי מ"השומר הצעיר", מדריכה מצוינת בעלת השפעה גדולה על הילדים, ויונס גולר מ"הנוער הציוני". לפני יציאתם הבטיחו לנו מדריכים אלה לעשות כל שביכולתם לשמור על שלמות מסגרת הפלוגה ולהיות בארץ גרעין של הקואורדינציה שיעלו בעתיד לארץ. גם הילדים במעמד הפרידה הבטיחו חגיגת לחיות ביחד ולהקים מפעל [התיישבותי] משותף אשר יישא את השם "עוללות" כשם בית הילדים בגרמניה. אף-על-פי-כן הרבה חששות בלבי לגורל פלוגה זו. די בפתח קטן לפילוג והפלוגה עלולה להתפורר כולה. כל איש יטיל אז את אשמת ההתחלה הרעה על השני, וכולם יהיו צדיקים. לפיכך הנני פונה אליך לדאוג לגורל הקבוצה עוד בטרם הגיעה ארצה.⁶²

מאחר שאומנסקי היה איש קבוצת גבע שייצג בעליית הנוער את חבר הקבוצות, ודרכי קליטת הנוער בהתיישבות העובדת ובמוסדות עליית הנוער היו נהירות לו, הוא החזיר את השליח אל המציאות הארצישראלית ואל דרכי הקליטה בה באותם ימים, ובתשובתו כתב לו:

⁶¹ מיכאל זלינגר, בעיות הילדים והנוער, 13 בנובמבר 1946, אצ"מ, S75/4655.
⁶² מיכאל דשא אל דוד אומנסקי, 24 באפריל 1947, אצ"מ, S75/1907.



במכתבך אלי נגעת באחת השאלות שאין לה פתרון בארץ. ידועה לנו יפה הקואורדינציה מפולין... אך ידוע לנו גם שילדי הקואורדינציה לא החזיקו מעמד עם בואם למקומות אחרים, ומכל שכן שעה שיגיעו לארץ... כפי הנראה שכחת במקצת את המציאות בארץ. אם עוד ייתכן ש"נוער ציוני" ו"השומר הצעיר" יהיו במוסד אחד בחוץ לארץ, הרי דבר כזה לא ייתכן בארץ בשום אופן, גם אם הילדים בעצמם ירצו בכך. וכי אילו הם מקומות הקליטה בארץ? האם לא של הזרמים ההתיישבותיים השונים? והאם מוסדות הקליטה אינם שייכים לזרמים השונים? והן שום תנועה לא תסכים שחבריה יתחנכו בתנועה אחרת... ואיזו תנועה תוותר כאן על חבריה? תביעתך-בקשתך אינה מציאותית, לצערי, ולא תוכל להתגשם כאן.⁶³

בפועל נחרץ גורלה של הקואורדינציה עוד לפני שהילדים הגיעו לארץ. כשהגיעה הקבוצה הראשונה ל"כפר הנוער" במחנות הגירוש שבקפריסין החל מאבק על הגדרתה התנועתית. סביב הקבוצה נוצרה אווירה עכורה, ובליצקי החליטה להביא את העניין להכרעה לפני ראשי עליית הנוער שבמקום, חנוך ריינהולד (רינות) שהיה מנהל מחנה "כפר הנוער", ומנהל עליית הנוער הנס בייט שהזדמן אז לביקור במחנות הגירוש בקפריסין. במציאות שנוצרה סוכם לחסל את הקואורדינציה במחנות קפריסין, ולאפשר לכל ילד לבחור באחת התנועות ולהשתייך לה. התוצאה היתה שרוב הילדים בקבוצה זאת בחרו להשתייך לשומר הצעיר.⁶⁴ הסיפור של הקואורדינציה בגרמניה חזר על עצמו גם בצרפת. כשהגיעו ילדי הקואורדינציה לצרפת, ניסו גורמים תנועתיים שונים, ובהם תנועת המזרחי, להשתלט עליהם. יוסף בורג שהיה אז בשליחות בצרפת מטעם המזרחי, דרש מראשי עליית הנוער להתחיל כבר בצרפת למיין את כל הילדים המגיעים מפולין, לפי מוצאם הדתי מהבית, כדי לקבוע איזה חינוך יקבלו - דתי או חילוני - ולא לחכות בעניין זה עד שיגיעו לארץ. בנוגע לילדי הקואורדינציה כתב: "אנו חושבים שיש גם צורך למיין את ילדי הקואורדינציה... ידוע לכם שבתי הקואורדינציה אינם מפלגתיים ובלתי דתיים גרידא. הגם ש"המזרחי" בפולין, מטעמים פוליטיים, הפסיקה בזמן ידוע את השתתפותה בקואורדינציה, יש מספר רב של ילדים ממוצא דתי בהחלט בין הילדים של הקואורדינציה, ועל כן יש צורך דחוף במיונם".⁶⁵

במבנה התנועתי הקשיח והקנאי של ארגון בתי הילדים הזמניים בצרפת נשאר בסופו של דבר ילדי הקואורדינציה בלא תנועה תומכת. תחילה נאלץ סגל העובדים שהגיע עמם מפולין, לדאוג בעצמו לכל צרכיו במדינה שהיתה זרה לו. אמנם משרד עליית הנוער בפריס פיקח על בית הילדים של הקואורדינציה, כמו על שאר בתי הילדים התנועתיים, אך מאחר שבית הילדים היה מרוחק מאות קילומטרים מהמרכז, הזדמנו אליו שליחי עליית הנוער רק לעתים

⁶³ דוד אומנסקי אל מיכאל אייזנשטדט (דשא), 13 במאי 1947, אצ"מ, S75/4655.

⁶⁴ ביליצקי-בורנשטיין, "בחזרה לחיק עמם", עמ' 342-343.

⁶⁵ יוסף בורג ואהרון בקר אל עקיבא לווינסקי, 27 בפברואר 1947, אצ"מ, S75/1902.



רחוקות, והעזרה שקיבלו מהם לא היתה גדולה. בסוף 1947 יזם מישהו במרכז עליית הנוער בצרפת להעביר את ילדי הקואורדינציה קרוב למרכז, אל פוז' לזו (Pouge les Eaux), מיקומו של בית הילדים של נח"ם, במגמה לאחד ביניהם ולצרף את ילדי הקואורדינציה לתנועה זאת. יזמתו נכשלה הן משום שמדריכים, מרדכי בהט, התנגד לכך בתוקף, והן משום שהילדים לא רצו בכך, ולא היה אפשר לכפות עליהם את האיחוד. נעשה גם ניסיון להרחיק את בהט מחניכיו ולהעבירו לבית ילדים של השומר הצעיר, אך בלא הועיל.⁶⁶ יוחנן גרטנר, מהשליחים המרכזיים של עליית הנוער בצרפת, שכנראה עמד מאחורי המהלך הזה, לא היה מלכתחילה מן הנלהבים מהקואורדינציה, ובאחד מדיווחיו ללשכת עליית הנוער בארץ על מצב בתי הילדים התנועתיים בצרפת, כתב על הקואורדינציה: "איני יודע האם ידועים לכם פרטים על עניין הקואורדינציה. הרעיון היה ללא ספק יפה וטוב, אבל לא נשאר הרבה מראשית הכוונות הטובות. בינתיים חושבת כל תנועה על האמצעים המתאימים ביותר איך לרכוש את ילדי הקואורדינציה. והכוונות הרעות מכל הצדדים [הם] בינתיים הסיבה העיקרית שהדבר עדיין קיים".⁶⁷

בצרפת נשמרה מסגרת הקואורדינציה עד קיץ 1948, שאז עלו הילדים לארץ. משהגיעו לארץ, מסרו אותם מדריכיהם, בהט וגייסיס, לידי עליית הנוער שפירקה את הקבוצה ומיינה את הילדים על-פי גילם. הצעירים, בני ארבע עשרה ומטה, הועברו לכפר הנוער בן-שמן, ואילו הגדולים יותר הועברו, על-פי בחירתם, לחברות נוער בקיבוצים מרחביה ועין חרוד.⁶⁸

לקראת קליטת הילדים בארץ

במעקב אחר מידת השלמתם של הילדים המנוצרים עם זהותם היהודית והתערותם בסביבה היהודית החדשה, מן הראוי לשים לב ליחסם המשתנה כלפי הסמלים הנוצריים. ההתרחקות מפולין ומתרבותה והיבלעותם בזרם הגדול של ילדים בעלי תודעה יהודית ברורה, השפיעו בלא ספק והחלישו את זיקתם לתרבות הפולנית ולנצרות, אך לא מחקו אותה כליל. הם הוסיפו לדבר פולנית עוד זמן רב, אך גם למדו עברית ברצון, כמו הילדים האחרים. חיצונית הם לא נבדלו מהילדים האחרים, לא בהתנהגותם ולא ב"מתח הציוני" שמדריכיהם החדירו בהם, וציפו בדריכות לקראת העלייה לארץ ישראל בכל דרך.⁶⁹ אף-על-פי-כן היה בהם משהו מהזרות, כמו למשל דבקותם הקנאית בשמותיהם הנוצריים. אחרי שילדיה של חסיה בליצקי כבר שהו קרוב לשנה בגרמניה, התערו בקרב ילדים בעלי רקע שונה והיה נראה שהשלימו עם זהותם היהודית, היא ניסתה להחליף את שמותיהם הפולניים בשמות עבריים. אחרי

⁶⁶ עדות מרדכי בהט, מת"ב, 20(68)ב.

⁶⁷ הנס גרטנר, למחלקת עליית הנוער ירושלים, 24 במרס 1947, אצ"מ, S75/1902.

⁶⁸ עדות מרדכי בהט, מת"ב, 20(68)ב.

⁶⁹ מיכאל דשא, "מחנה הקואורדינציה בדורנשטדט", *יומן משלחת הסוכנות* 4, 8 באפריל 1947, את"ה, 32/114.



ששכנעה אותם להחליף את השמות, קיימה טקס מיוחד שבו העניקה להם שמות עבריים, ועליהם היה להשליך את מגילת שמותיהם הפולניים למדורה. אבל הניסיון נכשל מכיוון שמלכתחילה היו ילדים שהתנגדו להחליף את שמם, ורובם חזרו לשמותיהם הפולניים.⁷⁰

דבקותם של הילדים בשמותיהם הפולניים וסירובם להחליפם בשמות עבריים, שאצל מקצתם לפחות היו שמותיהם המקוריים מהבית, היו ביטוי מובהק לקשר הרגשי שלהם לעברם הנוצרי ולרתיעתם מהיהדות. למרות כמיהתם לארץ ישראל ונכונותם לעלות בדרך הקשה של העלייה הבלתי לגלית, מתחת לפני השטח עדיין היו שקועים בעברם המעיק. בליצקי חיפשה דרכים לשחררם ממנו, וכשכבר היו במחנות הגירוש בקפריסין, יזמה מפעל קולקטיבי של עריכת חוברת זיכרונות משותפת. הילדים התבקשו לכתוב על כל מה שעבר עליהם במלחמה עד גירושם לקפריסין, והם נענו בהתלהבות ליזמה. כמעט כולם, ובהם גם השתקנים והמופנמים שבילדים, רכנו בדבקות מעל הניירות והעלו על הכתב את חוויותיהם כדי להתפרק ממשטען זיכרונותיהם הקשים ורגשותיהם המדכאים.⁷¹

סיפור בפני עצמו הוא יחסן המשתנה של הילדות כלפי הצלבים שענדו. כל עוד שהו בבית הילדים בפולין נהגו לענוד את הצלבים על צווארן במופגן. אחרי שעזבו את פולין ונבלעו בין הילדים האחרים, השתדלו שלא להבליט את הצלבים והסתירו אותם מתחת לחולצות. כמה התקשו להיפרד מהצלבים שסימלו את זיקתן לנצרות, יעיד סיפורה של קבוצת ילדות שניצלו במנזרים והגיעו מלודז' לבית הילדים בבלנקנזה, באזור הכיבוש הבריטי שבגרמניה. כאן קלטה אותן המחנכת חנה דיכטר שידעה על עברן. כדי לקרב אותן ליהדות, הסבירה להן בשיחות אישיות כי הוריהן מסרו אותן למנזר כדי להצילן, אבל בלבם התפללו שעם סיום המלחמה תחזורנה להיות בנות לעם היהודי. אחרי שרכשה את אמונן, נועצו בה הילדות בחשאי בשאלה מה לעשות בצלבים שהן עונדות. היא הציעה להן לאסוף אותם בקופסה ולשמור אותם, וכשיגיעו לארץ ישראל ימסרו אותם לכומר הכנסייה שבנצרת. הילדות הורידו את הצלבים והניחו אותם בקופסה, אך לא לפני שהצטלבו.⁷²

כאמור, רוב הילדים שהגיעו למוסדות הילדים, נועדו להיקלט בארץ במסגרת עליית הנוער. השאלה המתבקשת היא באיזו מידה ידעו אנשי עליית הנוער, שבעת ההיא היתה מערכת הקליטה והחינוך המנוסה והמאורגנת ביותר לקליטת ילדים ונוער מהגולה, על בעיותיהם המיוחדות של הילדים בעלי הרקע הנוצרי, ואם נערכו כראוי לטיפולם. מהדברים שפורטו בפרקים הקודמים, ברור לגמרי שהאנשים שבאותה העת היו מופקדים ביישוב על העלייה ועל הקליטה של ילדי השואה, ידעו על הקשיים שהתלוו להוצאת הילדים מידי מציליהם הנוצרים. אבל מודעות לקשייהם הנפשיים של ילדים אלה לשוב לכור מחצבתם, לא היתה לא בקרב

⁷⁰ עדות חסיה בליצקי-בורנשטיין, מת"ב, 26(68).

⁷¹ בליצקי-בורנשטיין, "בחזרה לחיק עמם", עמ' 344; חוברת קבוצת "גאולים", ארכיון גן שמואל.

⁷² יצחק תדמור (עורך), *זובדבנים על האלבה: סיפור בית הילדים בבלנקנזה 1946-1948*, יד יערי 1996, עמ' 90.



אנשי החינוך המרכזיים של עליית הנוער שפגשו אותם בדרכם לארץ, ולא בקרב השליחים שפעלו בקרבם.

שליחי עליית הנוער והתנועות ההתיישבותיות שפגשו בילדים אלה בפולין ובמחנות העקורים, בתוך הזרם הגדול של הילדים שעשו את דרכם לארץ, והיו אמורים להכניסם לקראת היקלטות בה, עסקו בעיקר בתפקידי ניהול של מערכות החינוך והסעד במחנות העקורים ובמחנות המעצר בקפריסין. אמנם הם גם סייעו למדריכים ולמורים מקרב שארית הפליטה שהתלוו אל הילדים, להתוות תוכניות לימוד והדרכה וללמד מקצועות מסוימים, כמו עברית, ידיעת הארץ ותנ"ך. אך משום שהיו מעטים, נוכח גודל המשימה שהוטלה עליהם, המגע האישי שלהם עם הילדים היה ברוב המקרים שטחי, כפי שהתוודה בשעתו אחד הבכירים שבהם, מיכאל זלינגר, בכנס שליחים בגרמניה: "לא חדרנו מספיק לטיפול האינדיבידואלי של הילדים. אנחנו רק לעתים רחוקות מספיקים להסתכל לעיניים העצובות של הילדים, אנחנו רואים גושים גושים של ילדים, אבל את הילד עצמו, את בעיית היתמות איננו רואים".⁷³ זאת אולי אחת הסיבות שבדיווחי השליחים ארצה על פעילותם החינוכית בקרב הילדים הניצולים, אזכור בעיותיהם המיוחדות של הילדים בעלי הרקע הנוצרי הוא מועט ומקרי. סיבה אחרת היתה שילדים אלה התערבבו עם ילדים שבאו מרקע שונה, ובייחוד עם ילדי הרפטריאציה שחזרו מברית-המועצות והיו לרוב מכריע, ולכן הם כמעט נעלמו מעיני השליחים. פה ושם, כבדרך אגב, מוזכרים קשייהם והישגיהם בלימודים, במסגרת דיון על כלל הילדים.

שליח עליית הנוער, מיכאל דשא, שריכז את הפעולה החינוכית במחנה הילדים בדורנשטדט, שבו היה הריכוז הגדול ביותר של ילדי הקואורדינציה בגרמניה, מתאר את התארגנותם ואת שילובם במערכת החינוך של המחנה, את המקצועות שהם לומדים ואת פעילותם החברתית אחרי שעות הלימודים. הוא גם מציין שאף-על-פי שרבים מהם אינם מבינים יידיש, רמתם התרבותית ורמת השכלתם משביעות רצון, ידיעת העברית שלהם אינה מן הנמוכות, והם אינם חדלים לשאול מתי כבר יעלו ארצה. אך אין ברשימתו המפורטת כל אזכור בדבר זיקתם לעולם הנוצרי שממנו הוצאו, או על קשיי הסתגלות מיוחדים לסביבה היהודית החדשה שמקורם בזיקתם זאת.⁷⁴

שליח השומר הצעיר, יוסף לובמן, איש חינוך מנוסה שמטעם עליית הנוער טיפל בילדי תנועתו שהגיעו מפולין לצרפת, כתב דוח מקיף ובו ציין את הבעיות החינוכיות שלהם ואת עברם הקשה שנתן את אותותיו בגופם ובהתנהגותם. אשר לילדים שניצלו בידי נוצרים, הוא אכן מבדיל בדוח בינם ובין הילדים האחרים ומזהה אותם לפי ריחוקם מהתרבות היהודית והאנטישמיות שספגו: "רבים הם שנגאלו מבתי מנזר ומבתי נוצרים. מעטים זכרו את האלף

⁷³ מיכאל זלינגר, בעיות הילדים והנוער, 13 בנובמבר 1946, אצ"מ, S75/4655.
⁷⁴ מיכאל דשא, "מחנה הקואורדינציה בדורנשטדט", יומן משלחת הסוכנות 4, 8 באפריל 1947, את"ה, 32/114.



בית שלמדו בילדותם. מהם שגדלו באווירה לאומנית-קתולית וספגו לתוכם אף שנאת ישראל". אבל במשנתו החינוכית שהוא מפרט בדוח, הוא אינו מציע שום דרך מיוחדת לטפל בילדים אלה כדי לקרבם ליהדות. בעיותיהם בעיניו הם כשל שאר הילדים שהתנסו בטרומות הקשות של השואה. "זהו אותו הנוער שהכרנוהו בארץ עם קליטת ילדי טהרן וטרנסניסטריה".⁷⁵

לעומתו, רשמיו של השליח הדתי של עליית הנוער, קלמן בנימיני, לימים פרופסור לפסיכולוגיה באוניברסיטה העברית - שטיפל בילדים ובנוער של תנועת הפועל המזרחי בצרפת, וביניהם הילדים שהגיעו מפולין עם הרכבת של הרב הרצוג - היו אופטימיים למדי, בעקבות פגישתו הראשונה עם הילדים, לאחר ששהו בצרפת כבר קרוב לשנה. בדיווחו ללשכת עליית הנוער בארץ כתב: "הילדים והנוער נאספו להכשרות בפולין בדרך כלל מיערות, ממחבואים, ממנזרים ומבתי נוצרים. קשה עוד להכיר היום את עברם זה. הם יהודים יהודיים וקשיי ההסתגלות וההתנהגות כבר מאחוריהם. הבתים מקושטים בנוסח ארץ ישראל, במועדונים - תמונות, עיתוני קיר וכתבות - כמו אצלנו במועדוני הנוער".⁷⁶

פרשת היקלטותם של הילדים שניצלו בזהות נוצרית שאולה, בחברה היהודית והשפעת עברם הנוצרי עליהם בטווח הארוך יותר, חורגת מתחום מחקר זה, והיא ראויה למחקר נפרד, לא רק בדיסציפלינה ההיסטורית, אלא בעיקר הפסיכולוגית. לבד מהאנשים שהיו קרובים אליהם וטיפלו בהם, מעטים נתנו את דעתם על מה שעבר עליהם בדרכם חזרה אל חיק עמם. מקצתם נקלטו בארץ במסגרות השונות של עליית הנוער, מקצתם נקלטו אצל קרובי משפחה בארץ ובארצות אחרות, והיו אף שנשארו בפולין. עדויות על קשיי הסתגלותם לחברה היהודית יש לא מעט, אך מחקר מקיף על כך לא נעשה. ודאי לא מקרה הוא שמחבר המאמר הראשון והיחיד שנכתב בארץ בנושא, הוא המחנך בנימין גרינבוים שקלט את ילדי הקואורדינציה הראשונים שהובאו לארץ, היה מחנכם שלוש שנים בקיבוץ גן שמואל וליווה אותם עד בגרותם.⁷⁷

אף שמחקר זה מתרכז בדרכי הצלתם של הילדים בזהות נוצרית שאולה והשבתם לחברה היהודית, הוא ילקה בחסר, אם נתעלם לגמרי משלבי קליטתם הראשונים בארץ. לסיום בחרתי להתמקד בקליטת קבוצת "גאולים" של חסיה ביליצקי, ילדי הקואורדינציה הראשונים שעלו ארצה באניית המעפילים "תיאודור הרצל", ובסוף אוגוסט 1947, אחרי ארבעה חודשי

⁷⁵ יוסף לובמן, בתי הילדים והנוער בצרפת, 2 בנובמבר 1947, אצ"מ, S75/1904/1.

⁷⁶ קלמן בנימיני ללשכת עליית הנוער בירושלים, אב תש"ז, אצ"מ, S75/1903.

⁷⁷ בנימין גרינבוים, "השפעת הדת הקתולית על ילדים יהודים", בתוך *דברים ולב*, תל אביב 1976. המאמר פורסם במקורו בכתב העת לחינוך של הקיבוץ הארצי, *אפקים*, א, 41 (1958). עוד מאמר בנושא זה פורסם כעבור שלושים שנה בחוץ לארץ *Flora Hogman, "The Experience of Catholicism for Jewish Children During World War II" in : Psychoanalytic Review, 75, 4 (Winter 1988).*

מעצר במחנות קפריסין, הוחזרו לארץ במסגרת שיירת חמש מאות היתומים שהבריטים הקדימו את תור עלייתם לפני משורת הדין.⁷⁸

צריך להקדים ולומר שהקבוצה הגיעה ארצה בשעה שהמאבק על המדינה היה בשיאו, ובעיות הקליטה הפיזיות והחינוכיות שבפניהן הועמדה אז עליית הנוער, היו חסרות תקדים. די אם נציין שמתוך למעלה משלושים אלף ילדי שארית הפליטה שנקלטו בארץ במסגרת עליית הנוער עד שנת 1952, כחמישה עשר אלף נקלטו בשנים 1945-1948.⁷⁹ אלא שבבעיותיהם המיוחדות של ילדי שארית הפליטה נתקלה עליית הנוער אף בטרם הסתיימה המלחמה ולפני קליטת הגלים הגדולים של היתומים שהגיעו לארץ דרך מחנות קפריסין ומערב אירופה בשנים 1947-1948. הבעיות צצו ועלו כבר כשקלטה את "ילדי טהרן" - כשמונה מאות ילדים ונוער שבפברואר 1943 הגיעו לארץ מברית-המועצות דרך אירן - ואת יותר משש מאות היתומים מרומניה שב-1944 הגיעו לארץ, לאחר שניצלו בגירוש טרנסניסטריה.⁸⁰ אף-על-פי-כן לא שינתה עליית הנוער את עקרונותיה החינוכיים מראשית היוסדה בשנות השלושים.

עקרונות אלה היו מבוססים על ניתוק החניכים מעברם הגלותי ו"עיצובם מחדש" בתרבות הארצישראלית דאז, בדרך של "תיקון עצמי" ומהפכה אישית, בדרך של התיישבות חקלאית ועבודת כפיים. הנהגת עליית הנוער גם לא בחנה מחדש את מסגרותיה הקיימות. פירוש הדבר שחברות הנוער בקיבוצים ובכפרי הנוער נועדו, בעצם, לשמש לילדים הניצולים לא רק מסגרת חינוכית, אלא גם חלופה לבית ולמשפחה שאיבדו בשואה. אלא שלא הוקדשה תשומת לב מיוחדת לצורכיהם החינוכיים המיוחדים של ילדי השואה, ובייחוד של הילדים שהיה להם רקע נוצרי וזהות לא ברורה. השיקום האישי שולב בשיקום הלאומי. בעליית הנוער גרסו אז כי הפרט יבנה את זהותו החדשה, היהודית-ציונית, באמצעות התגייסותו למהפכה הלאומית, וכי הדבר יעשה במסגרת "הסביבה המחנכת" בקיבוץ או ב"קהילה המשותפת" בכפר הנוער. החניך נדרש למעבר תרבותי קיצוני, ונדרש לקבל על עצמו זהות חדשה שביטויה הסמלי היה דרישה מפורשת לשנות את שמו הלועזי לשם עברי ולשכוח את העבר.⁸¹ השיקום הנפשי היה אמור להתרחש לא באמצעות חיטוט בעבר, אלא באמצעות הדחקתו. יש סימנים שהמחנכים תודרכו לא לדבר עם הילדים על עברם ועל חוויותיהם בתקופת המלחמה, ולהתרכז בעתידם בארץ ישראל. ביטוי למגמה זאת נתן אחד ממדריכי עליית הנוער, מתתיהו שלם, באיגרת לשליחים שפעלו בקרב נערים אלה: "עוברים עליהם רגעים גדולים של אושר וכן מומנטים של אכזבה מרה, הפועלים בנפשות הצעירים והמכוונים את מסלול חייהם לזמן ארוך. בזמן זה על המדריכים לא לחטט יותר מדי בעברם, כי אם

⁷⁸ נחום בוגנר, *אי הגירוש: מחנות המעפילים בקפריסין 1946-1948*, תל אביב 1991, עמ' 146-139.

⁷⁹ בר-גיל, "עליית הנוער", עמ' 22.

⁸⁰ שם, עמ' 18-19.

⁸¹ שם, עמ' 195-200.

להפך, להטות אוזן להלמות הלב של השעה. אם דופק המתהווה יגיע לאוזניהם, ממילא ישמעו גם הדים מן העבר".⁸²

בסוף אוגוסט 1947, אחרי מסע של כשנה וחצי בדרך לארץ, הגיעו לקיבוץ גן שמואל שלושים ילדי הקואורדינציה הראשונים של קבוצת "גאולים" ששייכו את עצמם עוד בקפריסין לשומר הצעיר, ובראשם מדריכתם חסיה ביליצקי. ביליצקי מסרה אותם לידיו של מדריכם החדש מטעם עליית הנוער, בנימין גרינבוים, בנו הבכור של יצחק גרינבוים, ממנהיגיה הציוניים של יהדות פולין. הרכב הקבוצה היה 18 בנות ו-12 בנים שגילם הממוצע היה ארבע עשרה. רובם ניצלו אצל משפחות נוצריות ובמנזרים. בגלל הפרשי הגיל שביניהם וכדי לשמור על המסגרת החברתית שלהם, נקבע הסכם מיוחד בין קיבוץ גן שמואל ובין הנהלת עליית הנוער שלפיו זמן הכשרתם יהיה שלוש שנים, מהן שנתיים בתנאי המוסד החינוכי של הקיבוץ שבו יהיו כיתה מיוחדת. בתום השנתיים הוארכו תנאים אלה בעוד שנה - שנה יותר משקיבלו אז ילדים אחרים בני גילם בעליית הנוער. ההארכה ניתנה בעקבות לחצו של מדריכם על הנהלת עליית הנוער שדרש לנהוג בהם לפנים משורת הדין, נוכח הצרכים החינוכיים המיוחדים הדרושים להם בשל עברם ורגישותם. לבד מתכנית הלימודים המיוחדת שנקבעה להם במסגרת המוסד החינוכי, שולבה הקבוצה ככל האפשר בחברת הילדים של הקיבוץ, מבחינת תנאי המגורים, הפעילות החברתית והעבודה, כדי לא להפלות את ילדי הקבוצה לעומת בני הקיבוץ שהיו בני גילם.⁸³

נראה שבשעת קליטתם עדכנה חסיה ביליצקי את בנימין גרינבוים בכל הנוגע לעברם של הילדים ולתהליך החינוכי שעברו בדרכם לארץ. גרינבוים שהיה מחנך מנוסה ולא-שגרת, עקב בעין בוחנת אחר התנהגותם של חניכיו החדשים, בטרם גיבש את גישתו החינוכית כלפיהם. חיצונית הם נראו לו בריאים ועליזים כשאר הילדים בני גילם. אבל כבר בשלב מוקדם הבחין שהם לא קורצו מאותו חומר של חברות הנוער הראשונות שהתחנכו בגן שמואל, וכי עליזותם המופגנת אינה אלה כסות לרגשות עצבנית שהם נושאים בחובם, הנובעת מחוסר ביטחון עצמי, וכי כל פגיעה אמיתית או מדומה מעוררת אצלם התמרמרות, בכי נסתר והרגשת עוול. כבר בשלב קליטתם הראשונה הגיע גרינבוים לכלל מסקנה כי לאור עברם, הטיפול בהם מחייב רגישות, וכי יש להיות קשובים לבעיותיו המיוחדות של כל חניך וחניך. אחרי התרשמות ראשונית מהם כתב:

ניסיון השנים לא נמחה עדיין... הנערים תועים בים הסתירות הפנימיות. הסברה כללית על הסיבות האובייקטיביות של הטרגיות הפרטיות ושיחות פרטיות, כנות ומעמיקות יכולות

⁸² מתתיהו וינר (שלם), "תקופת המעבר בנוער העולה", בתוך *איגרת לשליחים* 1, הלשכה לעליית ילדים ונוער, מאי 1947, עמ' 18.

⁸³ בנימין גרינבוים אל הנהלת עליית הנוער בנושא זמן הכשרתה של קבוצת "גאולים", 28 בספטמבר 1949; יוחנן גרטנר לבני גרינבוים, 10 באוקטובר 1949, ארכיון גן שמואל.



לשחרר את הנערים ממועקה נפשית כבדה המטרידה אותם בלי הרף, מעקמת את דמות עולמם ומפריעה להם בחייהם החדשים... הזדמנות מצוינת לכך יכולות לשמש האוטוביוגרפיות של הנערים. על רקע זה ישוחח המדריך ויסביר את שורשי התופעות באופן נרחב ביותר.⁸⁴

גרינבוים לא רק דרש נאה, אלא גם קיים, ובשלבי הקליטה הראשונים נקט כלפי חניכיו החדשים גישה סובלנית ותובענית פחות מזאת שהיתה מקובלת באותם ימים בחברות הנוער. כדי להקל את הסתגלותם לתנאים החדשים, לא הקפיד עמם בענייני משמעת ואף הרשה לעצמו לנהל את מקצת השיעורים בשפה הפולנית, כדי לאפשר להם להתבטא בחופשיות. במושגים של אז זאת היתה חריגה קיצונית מהנורמות החינוכיות המקובלות בעליית הנוער. חודשיים לאחר שהקבוצה הגיעה לגן שמואל ביקרה במקום מפקחת מטעם עליית הנוער, כדי לראות כיצד נקלטו הנערים. שיטתו של גרינבוים לא מצאה חן בעיניה, והיא נתנה לכך ביטוי בשיחה עמו ובדוח שכתבה על הביקור:

שיטת המדריך היא להקל על קשיי ההסתגלות של קבוצה מיוחדת זו. כולם התחנכו אצל משפחות נוצריות או במנזרים. היות והיו מושרשים בתרבות הפולנית ולשונה, הקל המדריך בתביעתו לעבור בדיבור לשפה העברית. חלק מהלימודים מתנהלים בפולנית(!) ופולנית היא השפה המדוברת בין הילדים... הרגשתי חוסר קשב, ריכוז וסדר בשיעור. וכאשר הערתי על כך, נאמר לי שגם זהו חלק של שיטת ההקלה בתחילה. יש רושם שמטרו החינוכי של בניו [גרינבוים] איננו תשובה לבעיית ה"גאולים", אך ויתרתי על ויכוח, מאחר שבימים אלה יעברו למשטר אחר.⁸⁵

בנימין גרינבוים לא כפר במטרותיה החינוכיות של עליית הנוער. להפך. הוא היה מחנך תובעני, מהקנאים לחינוך הנוער לאחריות אישית, חברתית ולאומית. אבל כשנתקל בקבוצת חניכים מיוחדת זאת, הבין מיד שאין לגשת ל"חינוכם מחדש" בדרך השגרתית כפי שהיתה נהוגה אז. השיטה החינוכית של עליית הנוער שלפיה יש לשתף את הסביבה בחינוך הנערים, היתה מקובלת גם עליו. לכן גם דאג לשתף את חברי הקיבוץ בבעיותיהם המיוחדות של נערים אלה. חצי שנה אחרי שנקלטו בגן שמואל, פרסם גרינבוים רשימה ובה פרש לפני חברי הקיבוץ את הרקע להתבוללותם הפולנית של בני קבוצת "גאולים" והבהיר להם שאין זה פשוט להחדיר מושגים תרבותיים יהודיים לנערים בני חמש עשרה ושש עשרה ועל אחת כמה וכמה בתוך זמן קצר, וניסיון שכזה השפעתו סופה שתישאר שטחית. כמו מדריכיהם בחוץ

⁸⁴ בנימין גרינבוים, "רשמים ראשונים", בתוך עלים כ"ה-כ"ו (1947/1948).
⁸⁵ רות בירק, דוח ביקור בגן שמואל, 18 בנובמבר 1947, אצ"מ, S75/2389.



לארץ, כך גרס גם הוא שניסיון לבטל את עולמם התרבותי, בלי להעניק להם תחתיו שום דבר חדש, פרט להבטחה ש"בעוד שנה שנתיים יספגו את ערכי התרבות היהודית", רק תגזול מהם את שארית ביטחונם העצמי. מסקנתו המעשית היתה לא ללחוץ עליהם להחליף את שמותיהם הפולניים בעבריים, ולא לעבור לדיבור עברי לפני שיוכלו להתבטא בחופשיות בעברית. "אם נצליח ליצור 'גאולים' את התנאים בהם יוכלו להתפרק מנטל הזיכרונות הרובץ עליהם ולהחזיר לעצמם, אפילו במידה קטנה, את שנות הילדות, הרי בזה, אפילו רק בזה, מילאנו את תפקידנו בשלב ראשון זה של הקליטה", כתב.⁸⁶

אחרי שהילדים הסתגלו למקום, והלימודים נכנסו למסלולם השוטף, חשף אצלם גרינבוים, מבעד למעטה ההתבוללות, גילויים אנטישמיים שביטויים היה חוסר התעניינות בנושאים יהודיים, כמו תנ"ך וסיפורי העיירה היהודית. בד בבד התפתח אצלם פולחן הצבר והצבריות. הוא גילה שקל וטבעי להם להתחבר עם ילדי הארץ יותר מאשר עם בני נוער מהגולה שדיברו יידיש. גרינבוים החליט לא לוותר להם בתחום זה, ובמכוון בחר ללמדם תחילה דווקא את סיפורי י"ל פרץ כדי להצביע באמצעותם על הערכים האנושיים האוניברסליים של יהודי הגולה, וניצל כל הזדמנות כדי לשוחח עמם על הבעיה היהודית. לכאורה התוצאות נראו מעודדות. מקץ שנה וחצי בגן שמואל רכשו הנערים מטען ידיעות בנושאים יהודיים, ובשיחות ידעו לנסח יפה את הזדהותם עם העם היהודי ועם עברו ולבטא את הצורך לבנות את עתידם על בסיס ערכי התרבות העברית, לרבות תרבות הגולה. נעלם גם היחס הלגלגי שהפגינו כלפי יהודי הגולה. אבל אי שם הרגיש גרינבוים כל הזמן כי הביטויים הללו הם מן השפה ולחוץ, פרי מאמץ אינטלקטואלי גרידא. פעם כשיצא עמם לטיול, פרצו הדברים החוצה. כשנסעו במכונית בגשם השוטף, מטיילים בגליל שהזכיר להם את נופיה של פולין, פצחו פתאום הנערים לתדהמתו בשירה ספונטנית בפולנית שלא פסקה כל זמן הנסיעה. "את ארץ ישראל אנו אוהבים באופן שכלי, ואילו את פולין ללא מחשבה והסברה - פשוט אוהבים", הבהירה לו אחת הנערות.⁸⁷

ארבע שנים אחרי שהוחזרו לחברה היהודית, מהן קרוב לשלוש שנים של חיים בארץ בחברה הקיבוצית, שבהן השתתפו בתקופה הסוערת של הקמת המדינה, סיכם בנימין גרינבוים סיכום מפוכח את הישגי החינוך העברי שהושקע בנערים ובנערות אלה, שאת שנות ילדותם במלחמה עשו במשפחות נוצריות ובמנזרים:

אינני משלה את עצמי שהקשר העמוק לפולניה ולכל הקשור בה נעקר ואיננו. ולא עוד, אלא שמפקפק אני, אם ייעקר קשר זה כליל אי-פעם בעתיד... נראה שהקשר הזה כרוך בזיכרונות

⁸⁶ גרינבוים, "גאולים", בתוך דברים ולב, עמ' 131-134.

⁸⁷ בנימין גרינבוים, "התפתחות ההכרה הלאומית והיהודית בחברת נוער מפולניה", בתוך איגרת למדריך, הלשכה לעליית ילדים ונוער, ינואר 1950.



משנות המלחמה והיתמות, אשר יישארו אצל הנערים האלה במשך כל ימי חייהם. לפיכך, די שגשתדל לעצב את הכרתם ותפיסתם כך שיהיו שולטים בחייהם וקובעים את התנהגותם, ולגבי זיכרונותיהם - נסתפק בכך שלא יפריעו אותם בחייהם.⁸⁸

מקור: נחום בוגנר, **בחסדי זרים, הצלת ילדים בזהות שאולה בפולין, תשס"א**, הוצאת יד ושם, עמ' 295-332.

⁸⁸ שם.